

Чернігівський національний технологічний університет
Навчально-науковий інститут економіки

Кафедра економічної теорії

к.е.н., доцент МЕКШУН Л.М.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

опорний конспект лекцій
для студентів за напрямом підготовки
6.080101 «Геодезія, картографія та землеустрій»

Затверджено
на засіданні кафедри економічної теорії
«25» вересня 2015 р., протокол № 8

Чернігів – 2015

Мекшун Л.М. Опорний конспект лекцій з економічної теорії для студентів напряму підготовки «Геодезія, картографія та землеустрій» і «Туризм» всіх форм навчання . - Чернігів, Чернігівський національний технологічний університет, навчально-науковий інститут економіки, 2015.

Автор: Мекшун Людмила Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент

Рецензент: Кирилюк Юрій Володимирович
кандидат економічних наук, доцент

Макет підготувала: Боярчук Л.В.

Даний методичний посібник підготовлений відповідно до програм з «Економічної теорії» економічних вищих навчальних закладів. Включає в себе основний матеріал по темам курсу, носить систематичний і енциклопедичний характер. Рекомендований для студентів за напрямом підготовки «Геодезія, картографія та землеустрій» і «Туризм» денної і заочної форми навчання.

ЗМІСТ

№ теми	Назва теми	сторінки
	Вступ	4
1	Предмет та функції економічної теорії	5-8
2	Загальні основи суспільного виробництва	8-12
3	Суть і форми власності. Тіньова економіка	12-17
4	Товарна організація суспільного виробництва	17-24
5	Ринок і механізм його функціонування	24-36
6	Держава та її економічні функції	37-43
7	Основи фінансової системи	43-52
8	Кредитна система та її структура	52-56
9	Тенденції розвитку світового господарства	56-61
	Задачі по “Економічній теорії” і приклади їх розв’язання	61-64
	Довідник по економіці	64-74
	Рекомендовані підручники	74-75

ВСТУП

Економічна теорія є однією з найважливіших навчальних дисциплін. Без опанування теоретичних проблем, які вона вивчає, не можна стати висококваліфікованим фахівцем, досвідченим управлінцем, господарником, науковцем і державним діячем сучасного рівня.

Даний опорний конспект лекцій містить системний виклад концептуальних положень теоретичної економіки, які допомагають студенту з'ясувати сутність і специфіку основних механізмів ринкової економіки, а також фактори, які формують мікро- і макроекономіку, методи та засоби економічного регулювання. Крім цього, студенти мають можливість ознайомитися з вченнями найбільш видатних представників економічної думки.

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи економічної теорії» є формування у студентів сучасного економічного мислення та ґрунтовних знань про економічну систему суспільства, закони та принципи її функціонування для розуміння чинників зародження, утвердження і напрямів розвитку сучасних соціально-економічних систем, їх спроможності задовольняти потреби людей.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- термінологію та основні засоби економічного аналізу;
- суть економічних явищ та процесів;
- особливості розвитку виробничих відносин та продуктивних сил;
- поняття, принципи організації, закони та закономірності розвитку економічних систем;
- особливості формування ринків факторів виробництва;
- механізм функціонування первинної ланки економіки;
- роль держави в ринковій економіці;
- закономірності розвитку світового господарства;

вміти:

- орієнтуватись у проблемах розвитку економіки і функціонування підприємництва;
- застосовувати прийоми економічних досліджень для аналізу економічних систем;
- пояснювати особливості розвитку сучасних ринкових відносин;
- аналізувати дієвість державних важелів для координації діяльності всіх суб'єктів ринкової економіки;
- приймати практичні рішення щодо застосування майбутніх економічних знань при виконанні своїх професійних обов'язків.

Даний опорний конспект лекцій розрахований на студентів денної і заочної форми навчання, при підготовці яких найголовнішу роль відіграє самостійна робота студентів.

Тема 1. Предмет та функції економічної теорії

1. Етапи становлення і розвитку економічної науки.
2. Предмет економічної теорії та її місце в системі економічних наук.
3. Методи дослідження, функції економічної теорії, економічні категорії та економічні закони.

1. Етапи становлення і розвитку економічної науки

Економічні знання виникли і розвивались ще в стародавні часи. Про це свідчать документи того періоду. Так, в Давньому Єгипті економічні ідеї містяться в “Повчанні гераклеопольського царя своєму сину” і “Папірусі Вільбурна”, в Давньому Вавілоні – в “Законах Ешнуни” і “законах Хамураппі”, в Давній Індії – в трактаті “Артхашастра”, в Давньому Китаї – в трактаті “Гуань-цзи” та в конфуціанстві, даосизмі і легізмі.

Але перші зародки економічної науки виникли тільки в Давній Греції та Давньому Римі. Давньогрецький мислитель Ксенофонт вперше ввів поняття “економіки”. В його роботі “Домострой” слово “економіка” походить від грец. “ойкос” – дім, господарство і “номос” – закон. Пізніше Арістотель розрізняє економіку, як науку про господарство полісу, і хрематистику, як науку про наживання багатства нечесним шляхом (торгівлею). Останню він засуджує.

В середні віки йде розвиток окремих економічних категорій: товар, гроші, мінова вартість, прибуток, “справедлива ціна” та ін.

Перша школа економічної науки – “меркантилізм” виникає тільки в 16 ст. Французький меркантиліст А.Монкретьєн вперше вводить поняття “політичної економії”, як науки про державне регулювання економіки. Меркантилісти багатством вважали золото і срібло, а джерелом його накоплення – міжнародну торгівлю і протекціоністську політику держави (захист вітчизняного виробника завдяки обмеженню імпорту і стимулювання експорту). Свій аналіз економічних процесів вони зосередили переважно на сфері обігу, так як виробництво в цей період було розвинуто недостатньо.

Друга економічна школа – “фізіократи” виникла в середині 18 ст. Її представники перенесли центр дослідження у сферу виробництва, але обмежилися тільки сільським господарством. Відомий представник фізіократів Ф.Кене вперше намагався проаналізувати кругообіг капіталу. На відміну від меркантилістів, вони виступали проти втручання держави в економіку.

Класична школа політичної економії починається з середини 18 ст. і охоплює значний період досліджень до початку 20 ст. Її відомі представники В.Петті, А.Сміт, Д.Рікардо, Дж. С. Мілль. Вони обґрунтували трудову теорію вартості і дослідили процес капіталістичного виробництва, виступили за економічний лібералізм, тобто, свободу ринку.

Неокласична школа виникає наприкінці 19 ст. і називається “маржиналізм”. Як і класики, маржиналісти виступали проти втручання держави в економіку, але вважали, що вартість товару визначається не кількістю вкладеної в нього праці, а суб’єктивною оцінкою споживачем корисності товару. Відомий представник англійського напрямку маржиналізму А.Маршалл ввів нову назву економічної науки

– “економікс”, який, на його думку, буде позбавлений класового підходу (політекономія захищала інтереси певних класів).

У 1929 – 1933 рр. капіталістичні країни охопила велика криза, яка в історії отримала назву “великої депресії”. Вільна ринкова економіка не могла самостійно, без втручання держави, подолати наслідки кризи. Англійський економіст Дж.М.Кейнс в роботі “Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей” обґрунтував необхідність державного регулювання економіки. У 50-х роках розробку цієї теорії продовжили неокейнсіанці (Е.Хансен, Р.Харрод).

Паралельно з кейнсіанством продовжують розвиватися неолібералізм та інституціоналізм. Неоліберали відстоюють принцип економічної свободи суб’єктів господарської діяльності (М. Фрідмен, Л.Ерхард, Ф.Хайек).

Інституціоналісти виступають за максимальний розвиток соціальних програм в межах капіталізму і в майбутньому – трансформацію капіталізму в нове індустріальне суспільство (Т.Веблен, Дж.Гелбрейт, А.Арон).

2. Предмет економічної теорії та її місце в системі економічних наук

Економічна теорія – це суспільна наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб’єктів, спрямовану на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів, з метою задоволення своїх безмежних потреб.

Загальна економічна теорія включає в себе: політекономію, мікроекономіку, мезоекономіку, макроекономіку, мегаекономіку.

Політична економія вивчає виробничі відносини, тобто відносини між людьми в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Вона досліджує економічні закони, які керують виробничими відносинами в різні історичні формації.

А.Маршалл ввів поняття «економіксу».

Економікс вивчає як суспільство використовує обмежені ресурси, які необхідні для виробництва різних товарів з метою задоволення потреб його членів

Економікс синтезує досягнення всіх економічних наук і розкриває закони бізнесу і механізм їх реалізації, методи господарювання, економічну політику. Він вводить поняття позитивної і нормативної економіки.

Позитивна економіка – описує факти і економічну поведінку в даній економіці.

Нормативна економіка – пропонує рецепти економічних дій, тобто описує те, що повинно бути.

Макроекономіка – це частина економічної теорії, яка досліджує економіку як цілісну систему, тобто на рівні національної економіки, формує завдання економічної політики і визначає інструменти її реалізації.

Мезоекономіка вивчає окремі галузі й підсистеми національної економіки (агропромисловий комплекс, торговельно-промисловий комплекс, вільні економічні зони та ін.).

Мегаекономіка вивчає закономірності функціонування і розвитку світової економіки в цілому – на глобальному і планетарному рівні.

Мікроекономіка – це частина економічної теорії, яка вивчає обособлені економічні одиниці (підприємства, фірми, ринки окремих товарів) і формулює принципи ефективної поведінки продавців і покупців.

3.Методи економічного аналізу, функції економічної теорії, економічні категорії та економічні закони

Методи економічного аналізу:

1.Конкретне і абстрактне;

Конкретне (лат.concretus – згущений, ущільнений) - це реально існуюче явище чи предмет у єдності всіх його сторін, зв'язків і відношень.

Абстрактне (лат.abstractus – відокремлений) – це однобічний прояв конкретного.

Дослідження відбувається шляхом руху від абстрактного до конкретного.

2. Аналіз і синтез;

Аналіз (грец.- розкладання) – процес мисленого або практичного розкладання цілого на частини.

Синтез (грец. – з'єднання) – процес воз'єднання цілого з частин.

Дослідження відбувається шляхом поєднання аналізу і синтезу.

3.Індукція і дедукція;

Індукція (лат.- наведення) – форма розумового висновку, при якій на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне (виведення теорії з фактів).

Дедукція (лат. – виведення) – форма розумового висновку, при якій на основі загальних положень робиться висновок про окреме (аналіз фактів на основі теорії)

4.Метод поєднання історичного і логічного в дослідженнях;

5. Метод економічного експерименту – штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження;

6. Метод економічного моделювання – формалізований опис і кількісний вираз економічних процесів, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя;

7. Формування гіпотез (гіпотеза – це попередній, неперевірений принцип);

8. Виведення теорії (теорія – це доведена і перевірена практикою гіпотеза).

Функції економічної теорії:

1. Пізнавальна (теоретична) – пояснює закономірності, процеси і явища економічного життя суспільства.

2. Методологічна – економічна теорія створює наукову базу для інших економічних наук.

3. Практична – знання економічної теорії дозволяють не тільки розуміти економічні явища, але й впливати на них.

4. Ідеологічна – економічна теорія досліджує економічну поведінку різних суспільних класів і верств населення, формує економічне мислення і економічну культуру.

Економічна теорія, пізнаючи об'єктивну економічну реальність, відкриває і формулює економічні категорії, закони і принципи.

Економічні категорії – це абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів (товар, гроші, капітал) .

Економічні закони – це найсуттєвіші, постійно повторювані, причинно-наслідкові взаємозв'язки економічних процесів і явищ. Бувають:

- *всезагальні* – функціонують у всіх економічних системах (закон зростання продуктивності праці, закон зростання потреб, закон нагромадження, закон відтворення та ін.);
- *загальні* – функціонують у кількох економічних системах (закон ринкової економіки, закон економічної конкуренції та ін.);
- *специфічні* – функціонують лише у межах однієї економічної системи (закон монополії).

Економічні принципи – це теоретичні узагальнення, що містять певні допущення, усереднення, які відображають загальні тенденції розвитку економічної системи (принцип рівних можливостей).

Тема 2. Загальні основи суспільного виробництва

1. Суть і структура суспільного виробництва.
2. Потреби та їх класифікація.
3. Ефективність виробництва, її сутність, економічні та соціальні показники.

1. Суть і структура суспільного виробництва

Створення споживчих благ для задоволення потреб людей – найголовніша мета виробництва.

Суспільне виробництво складається з:

- матеріального виробництва (створення матеріальних благ):
- не матеріальне виробництво – послуги, створення духовних благ.

Матеріальне охоплює підприємства, що виробляють матеріальні блага і послуги (промисловість, сільське господарство, транспорт, інг.) *Нематеріальне* охоплює галузі, де створюються нематеріальні блага і послуги (охорона здоров'я, освіта, культура, ін.)

Виробнича інфраструктура – це сукупність галузей, що обслуговують виробництво (фінансово-кредитна сфера, торгівля, реклама та інг.)

Соціальна інфраструктура – це галузі, які надають особисті послуги людині (банкіри, адвокати, лікарі, вчителі та інг.)

Форма суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності.

Розрізняють дві **основні форми** виробництва:

- **натуральне** – продукти праці виготовляються для задоволення особистих потреб, споживаються всередині виробництва;

- **товарне** – виникло внаслідок суспільного розподілу праці, продукти праці виготовляються на продаж і стають товарами.

Основними елементами виробництва є:

Предмети праці – це об'єкти (земля, сировина, матеріали), на які людина діє за допомогою засобів праці.

Засоби праці – це машини, інструменти, обладнання, виробничі споруди, тощо.

Засоби виробництва – це сукупність предметів праці із засобами праці.

Продуктивні сили суспільства - це сукупність засобів виробництва і робочої сили з її навичками та вміннями по перетворенню засобів виробництва.

Процес виробництва є результатом взаємодії певних факторів, які називають факторами виробництва або виробничими ресурсами.

Фактори виробництва поділяються на:

- Матеріальні ресурси (земля і капітал),
- Людські ресурси (праця, підприємницька діяльність)

Земля – це блага, надані природою в розпорядження людини.

Капітал – це засоби виробництва, які використовуються для створення товарів і послуг.

Праця - це сукупність фізичних і розумових здібностей людини, які вона використовує у виробництві.

Підприємницька діяльність – це ініціативна діяльність людини по об'єднанню землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва.

У процесі виробництва люди вступають між собою у відносини, які називають **виробничими відносинами**. Розрізняють:

- техніко-економічні відносини;
- організаційно-економічні відносини;
- соціально-економічні відносини.

Існує п'ять головних проблем організації виробництва:

- *Що виробляти* – тобто який набір товарів і послуг найбільш повно задовольняє потреби суспільства.

- *Як виробляти* – тобто як повинно бути організоване виробництво і яка застосована технологія.

- *Для кого виробляти* – тобто яку групу споживачів необхідно забезпечити даним товаром.

- *Скільки виробляти* – тобто яку частину ресурсів необхідно направляти на виробництво даного товару.

- *Чи здатна система адаптуватися до змін* – тобто можливість системи змінюватися під впливом попиту і пропозиції.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що склалися історично. Її елементами є:

- продуктивні сили суспільства;
- економічні відносини;
- механізм господарювання.

Господарський механізм – сукупність форм і методів регулювання економічних процесів та дій господарських суб'єктів на основі економічних і правових законів.

2. Потреби та їх класифікація

Потреба – це необхідність у певних речах, бажання володіти ними, відчуття нестачі чогось важливого.

Розрізняють два основні види потреб:

- Базові або фізіологічні (сонячне світло, повітря, вода, їжа, житло, одяг та ін.)
- Породжені розвитком цивілізації (телебачення, машина, комп'ютер та ін.)

Крім того, потреби поділяють на:

- Матеріальні (задовольняються речами)
- Нематеріальні (задовольняються послугами освіти, культури, мистецтва)

Американський дослідник А. Маслоу дав таку класифікацію потреб:

1. **Фізіологічні потреби**
2. **Потреби самозбереження**
3. **Соціальні потреби**
4. **Потреби поваги**
5. **Потреби самовираження**

Усвідомлення потреб і прагнення їх задовольнити зумовлюють мотивацію поведінки людини, спонукаючи її до певної цільової дії. У реальній дійсності потреби набувають конкретної форми інтересів.

Економічні інтереси – усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є спонукальним мотивом їх господарської діяльності.

Свої потреби людство задовольняє за допомогою товарів і послуг.

Існує **закон зростаючих потреб**, який відбиває внутрішньо необхідні, суттєві й сталі зв'язки між виробництвом і споживанням, потребами та існуючими можливостями їх задоволення. Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що стимулює появу нових і нових потреб.

Вирішення протиріччя між невгамовністю та безмежністю потреб і обмеженістю ресурсів породжує проблему вибору й визначає мету економічної діяльності.

Виробничі ресурси поділяються на:

- Відтворювані, які створюються і відновлюються природою або суспільством (грунт, повітря, вода, засоби виробництва)
- Невідтворювані, які не поновлюються (корисні копалини)

Для виробничих ресурсів існують поняття відносної і абсолютної обмеженості. *Відносна обмеженість* полягає в тому, що можливості розвитку

виробництва завжди обмежуються наявністю ресурсів. *Абсолютна обмеженість* – це неможливість збільшити їх кількість або відтворити у природі. З обмеженістю виробничих ресурсів постає проблема якнайкращого їх використання.

3.Ефективність виробництва, її сутність, економічні та соціальні показники

Сучасна економічна теорія оцінює результати функціонування економіки країн двома способами: *економічним зростанням і ефективністю суспільного виробництва*.

Економічне зростання, тобто рух уперед – це основа суспільного прогресу.

Існують два типи економічного зростання: **екстенсивний** та **інтенсивний**.

Екстенсивний – досягається зростанням кількості факторів виробництва при збереженні попередньої технологічної основи.

Інтенсивний – зростання досягається за рахунок якісного удосконалення факторів виробництва (удосконалення технології, покращення засобів виробництва)

Ефективність виробництва – характеризує **віддачу, результативність виробництва**.

В економічній теорії та практиці розрізняють *економічну і соціальну ефективність виробництва*.

Економічна ефективність – це досягнення виробництвом найвищих результатів та зниження сукупних витрат на одиницю продукції.

Соціальна ефективність - це ступінь відповідності результатів виробництва соціальним потребам суспільства, інтересам окремої людини.

Показники економічної ефективності:

- продуктивність праці – це відношення випущеної продукції до затрат праці;
- трудомісткість – відношення затрат праці до випущеної продукції;
- продуктивність капіталу (фондовіддача) – відношення випущеної продукції до засобів праці;
- фондомісткість - відношення засобів праці до випущеної продукції;
- матеріаловіддача – відношення випущеної продукції до предметів праці;
- матеріаломісткість – відношення предметів праці до випущеної продукції.

Показники соціальної ефективності виробництва:

- рівень життя – це рівень забезпеченості людей матеріальними і духовними благами для їх нормального існування;
- споживчий кошук – це вартість основних матеріальних та духовних благ, необхідних для нормальних умов існування людини певної країни в конкретно-історичний період часу;
- розмір ВВП та НД на душу населення;
- якість життя населення.

Валовий національний продукт (ВНП) – загальна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених за рік за допомогою факторів виробництва,

що належать резидентам країни незалежно від того, де ці фактори застосовуються, - у національній економіці чи за кордоном.

Національний дохід (НД) – новостворена вартість; загальна сума доходів (заробітної плати, ренти, процента, прибутку) у країні.

Якість життя населення – показник, який формується на основі індексів розвитку людини:

- раціональної структури споживання;
- освітнього та культурного рівня населення;
- рівня охорони здоров'я;
- рівня фізичного розвитку людини⁴
- якості й комфортності житла⁴
- тривалості робочого тижня;
- кількості вільного часу та наявності можливостей його раціонального використання;
- умов праці та її безпеки;
- середньої тривалості життя;
- стану і екології навколишнього середовища.

Між економічною і соціальною ефективністю виробництва існує тісний взаємозв'язок. Економічна ефективність є матеріальною основою вирішення соціальних проблем. У свою чергу, соціальний розвиток суспільства суттєво впливає на підвищення економічної ефективності.

Тема 3. Суть і форми власності. Тіньова економіка

План.

1. Суть і форми власності.
2. Підприємництво та його роль в соціально-економічному розвитку країни.
3. Види господарських товариств.
4. Тіньова економіка: суть і напрями.

1. Суть і форми власності

Власність – це відносини, що складаються між людьми з приводу присвоєння засобів виробництва і результатів праці.

Об'єктами власності (чим володіють) є: матеріальні блага, наукові відкриття, природа та її елементи, національне багатство.

Суб'єктами власності (хто володіє) є: фізичні і юридичні особи.

Відносини власності мають 4 елементи:

Володіння – це форма власності, яка виражає юридичну, документально закріплену фіксацію суб'єкта власності (як правило, на певний час).

Користування – відносини власності, які означають використання об'єкту власності у відповідності з його призначенням.

Розпорядження – це право власника передавати власність іншому або ліквідувати

Присвоєння – це повна влада суб'єкта власності над об'єктом власності і повна відповідальність за наслідки користування.

Власність в системі суспільно-економічних відносин:

1. Власність – це основа всієї системи суспільних відносин, від якої залежать форми розподілу, обміну і споживання.

2. Власність є результатом історичного розвитку:

- Первіснообщинний лад з його дуже низьким рівнем розвитку продуктивних сил, примітивними засобами виробництва і відсутністю розвинутого розподілу праці характеризувався *общинною, колективною власністю*.

- Рабовласницький лад характеризувався *приватною власністю*, де навіть сам робітник (раб) став власністю господаря. Базувався не на економічному примусі, а на прямому насиллі, тому раб був не зацікавлений в зростанні та вдосконаленні виробництва.

- Феодальний лад базувався на повній *приватній власності* феодала на землю, та на неповній їх власності на селян. У селян та ремісників виникла зацікавленість в результатах праці і обмежені стимули до праці.

- Капіталістичний лад базувався на *приватній власності на засоби виробництва*. Трудівники, будучи формально вільними, не мали власності на засоби виробництва і тому змушені були найматися на роботу, тобто продавати свою робочу силу капіталістам.

- Уявний комуністичний лад повинен був базуватися на розвиненій колективній власності.

3. Від форм власності залежить становище класів, верств і окремих груп населення.

Форми власності:

Індивідуальна:

А) особиста – власність громадян на споживчі товари.

Б) приватно-трудова – власність окремих громадян і членів їх сімей на засоби виробництва, яка дозволяє їм здійснювати виробничу діяльність без найманої робочої сили і приносить основні доходи.

В) приватно-капіталістична – передбачає виробничу діяльність з наймом власниками засобів виробництва робочої сили.

Колективна: (власність, яка належить двом і більше особам)

А) господарські товариства;

Б) акціонерні товариства;

В) кооперативи.

Державна (майно, яке створюється або купується за рахунок бюджетних та інших державних коштів):

А) безпосередньо державна;

Б) комунальна.

2. Підприємництво та його роль в соціально-економічному розвитку країни

Підприємництво – самостійна, ініціативна, на особистий ризик діяльність по виробництву продукції і виконанню робіт, наданню послуг і торговій організації з метою **одержання прибутку**.

В Україні підприємництво регулюється “Законом про підприємницьку діяльність”, згідно з яким: *суб’єктами підприємницької діяльності* можуть бути:

1. Громадяни України та інших держав, які не обмежені законом в правоздатності та дієздатності.

2. Юридичні особи всіх форм власності.

Не допускаються до підприємницької діяльності:

1. Військовослужбовці.

2. Посадові особи органів прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх справ, державного нотаріату, арбітражу.

3. Працівники органів державної влади, які повинні здійснювати контроль за діяльністю підприємств.

4. Особи, яким суд заборонив займатися відповідною діяльністю (позбавлені волі і позбавлені права)

5. Керівники державних підприємств і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів та їх заступники.

Підприємницька діяльність здійснюється на таких принципах:

- Вільний вибір виду діяльності,
- Залучення на добровільних засадах для здійснення підприємницької діяльності майна і засобів фізичних і юридичних осіб,
- Самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, встановлення цін у відповідності із законодавством.
- Вільний найм робочої сили і встановлення рівня оплати.

3. Види господарських товариств

Організаційно – правові форми підприємств:

Товариства з повною відповідальністю (ТПВ) – об’єднання двох або більше осіб для здійснення підприємницької діяльності, учасники яких особисто приймають участь у справах товариства і кожен несе повну відповідальність не тільки внесеним капіталом, а і всім своїм майном.

Характеризуються:

1. Прибутки і збитки пропорційні внескам;

2. Не зобов’язані публічною звітністю;

3. Число членів ТПВ не обмежено;

4. Заборонено передавати свою частку іншим без згоди товариства;

5. Всі члени товариства мають право представництва при укладанні угод.

Переваги:

1. Відповідальність ділиться на всіх,

2. З’являється декілька додаткових джерел капіталу,

3. Більше робочої сили,

4. Невелика кількість державних регуляторів.

Недоліки:

1. Важко знайти надійних партнерів,
2. Влада ділиться на всіх,
3. Необмежені обов'язки між партнерами,
4. Прибуток ділиться на частки або долі,
5. Можливі незгоди між партнерами,
6. Смерть або хвороба одного із партнерів можуть перешкодити угоді.

Товариства з обмеженою відповідальністю(ТОВ, в Англії – Ltd, в США –Glt) – товариство, яке має статутний фонд, поділений на частини, розмір яких визначається статутними документами.

Характеризується:

1. Відповідальність кожного із партнерів обмежується долею внеску в капітал підприємства,
2. Управління справами ТОВ і підписання угод здійснює один або декілька розпорядників, які можуть і не бути членами товариства,
3. Не зобов'язані публічною звітністю.

Як різновид ТОВ існують *товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ)*.

Характеризуються:

1. Учасники відповідають по боргам своїм внеском в статутний фонд, а при недостатці – і своїм майном, пропорційно внеску,
2. Граничний рівень відповідальності учасників визначається в статутних документах.

Командитні товариства(КТ) – об'єднання двох або більше осіб для здійснення підприємницької діяльності, в яких одні учасники (повні члени) несуть відповідальність по справах товариства як своїм внеском так і своїм майном, а інші (командисти) – відповідають лише своїм внеском.

Характеризуються:

1. Представляти товариство і підписувати угоди можуть лише повні члени,
2. Командистом стає той, хто не хоче, або не вміє вести справи самостійно і готовий ризикнути капіталом, а не віддавати його під %,
3. При ліквідації командитного товару і розподілі майна командист має право на першочергове повернення внеску, так як відповідальності він не несе.

Акціонерні товариства(АТ)- товариство, яке має статутний фонд, розділений на відповідну кількість акцій рівної номінальної вартості і несе відповідальність по зобов'язанням тільки майном товариства.

Характеризуються:

1. Акціонери відповідають по зобов'язанням товариства тільки в межах належних їм акцій,
2. Зобов'язані друкувати річну звітність,
3. Бувають двох типів:
  - Публічні (ПАТ) – акції вільно розповсюджуються шляхом купівлі і продажу,
  - Приватні (ПрАТ) – акції розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом купівлі і продажу.

Преваги:

1. найбільш ефективна форма організації бізнесу в питаннях залучення додаткового капіталу,
2. обмежена відповідальність,
3. АТ легше збільшувати обсяги виробництва і розширювати масштаби операцій, а також використовувати переваги об'єднання капіталів,
4. Мають відносну довговічність.

Недоліки:

1. Регістрація статуту АТ пов'язана з бюрократичними процедурами і витратами на юридичні послуги,
2. В такій формі підприємств закладені можливості для зловживання:
  - керівники уникають особистої відповідальності за сумнівну виробничу діяльність,
  - можуть випускатися в продаж акції, які нічим не забезпечені.
3. Подвійне оподаткування (спочатку податок з усього підприємства, а потім з кожного акціонера окремо),
4. Розділені функції власності і контролю,
5. Менша свобода дій для окремих акціонерів,
6. Більш сильне державне регулювання.

Кооперативи (“кооперація” в пер. співробітництво) – підприємство, яке створене на основі добровільного колективного об'єднання власності і праці для досягнення спільних цілей в різних галузях економічної діяльності.

Характеризується:

1. Об'єднання як капіталів, так і робочої сили власників цих капіталів,
2. Головна мета – не в одержанні прибутків, а у взаємодопомозі членам кооперативу,
3. Кожен член кооперативу має право вирішального голосу, яке не залежить від конкретної діяльності.

Види кооперативів:

- Закупівельні (ремісницькі, фермерські, торгові, споживчі)
- Збутові (ремісницькі, промислові)
- Будівельні
- Виробничі

Одноосібні підприємства – є власністю однієї особи або родини, яка несе відповідальність по зобов'язанням підприємства всім його капіталом і всім майном. (майстерні, бари, автозаправки, магазини, ремісницькі)

Переваги:

1. Повна власність,
2. Низькі витрати на організацію виробництва,
3. Вільний контакт із робітниками і постійними споживачами,
4. Швидке втілення рішення власника.

Недоліки:

1. Обмежені можливості до розширення капіталу,
2. Розширення виробництва здійснюється переважно за рахунок капіталізації прибутку,

3. Власник несе повну відповідальність,
4. Великі психологічні і фізичні навантаження власника.

Орендна власність – базується на тимчасовому володінні майном на основі договору між орендаром та орендодавцем.

Суборенда – означає передачу частини орендованого майна в оренду третій особі. Орендний підряд – це форма орендної власності окремих робітників, колективів всередині підприємства любого статусу.

4. Тіньова економіка: суть і напрями

Тіньова економіка – незаконна господарська діяльність.

Має три напрями:

Неофіційна економіка – легально-дозволені види економічної діяльності всередині яких має місце не враховане офіційно виробництво товарів чи послуг, або приховування діяльності від оподаткування.

Фіктивна економіка - приписки, розкрадання, спекулятивні угоди, шахрайство, які пов'язані з одержанням і передачею грошей.

Підпільна економіка – заборонені законом види економічної діяльності (виробництво і торгівля зброєю, наркотиками, проституція, азартні ігри, підпільне виробництво товарів і послуг)

Рівень тіньової економіки у 2014 р. становив: Норвегія, Швеція – 6%, Канада, Франція – 5%, США – 12%, Україна – 47%.

З відносинами власності пов'язані такі процеси, як роздержавлення і приватизація.

Роздержавлення – це перетворення державних підприємств в підприємства, засновані на інших формах власності.

Приватизація – це перетворення державної власності у приватну.

Співвідношення державного і приватного сектору в кожній країні своє: в США держсектор становить біля 2%, в Англії – біля 8%.

Закон України про самостійність визначає:

1. Власність народу на національне багатство країни;
2. Рівноправне існування всіх форм власності;
3. Повна господарська самостійність та свобода підприємництва;
4. Самостійність регулювання грошового обігу;

Тема 4. Товарна організація суспільного виробництва

План.

1. Товарна організація виробництва.
2. Походження, суть і функції грошей. Грошовий обіг і методи його стабілізації.
3. Основні елементи і типи грошової системи.
4. Інфляція, її сутність, причини, види і соціально-економічні наслідки.

1. Товарна організація виробництва

Розрізняють дві основні форми організації виробництва:

- **Натуральне** – коли виробництво здійснюється всередині господарства для задоволення особистих потреб людей.
- **Товарне** – коли виробництво продукції здійснюється на продаж.

Риси товарного виробництва:

1. суспільний розподіл праці (існували два великих суспільних розподіли праці – відокремлення скотарства від землеробства і відокремлення ремісництва);
2. економічне відокремлення товаровиробників;
3. ринковий зв'язок між товаровиробником і споживачем;
4. виробництво для обміну і існування конкуренції;
5. приватна власність на засоби виробництва;
6. обмін товарів здійснюється на основі еквівалентності;
7. стихійний характер розвитку.

Просте товарне виробництво передбачає використання особистої праці виробника і його здатність самому розпоряджатися виробленим продуктом, **капіталістичне товарне виробництво** передбачає використання найманої праці робітника і продукт належить капіталісту, а не робітнику.

Товар – це продукт праці, виготовлений для обміну шляхом купівлі і продажу.

Товар має дві властивості: *споживчу вартість і вартість*. Споживча вартість – це змога товару задовольнити певну потребу споживача. Вартість – це кількість праці, вкладеної в товар. Дві властивості товару – це результат двоїстого характеру праці, яка буває двох видів: конкретна (праця пекаря, слюсаря, шевця) створює споживчу вартість і абстрактна (праця без відношення до професії) створює вартість товару. Вартість товару визначається суспільно-необхідним робочим часом на його виготовлення. Суспільно-необхідний робочий час – це час, витрачений при середніх умовах виробництва і середній інтенсивності праці. Проста праця – некваліфікована праця, яка не потребує попередньої підготовки. Складна праця – кваліфікована праця. *Редуція праці* – це процес приведення складної праці до простої, конкретної до абстрактної і індивідуальної до суспільно-необхідної.

2. Походження, суть і функції грошей. Грошовий обіг і методи його стабілізації.

В різні часи процес обміну опосередковувався по різному. В первісні часи товар обмінювався на товар без врахування витрат праці. Наприклад, сокира на вівцю. Це була *проста або випадкова* форма вартості. Пізніше товари почали обмінюватися із врахуванням витрат праці. Наприклад, 1 вівця = 2 мішкам зерна, або 6 метрам тканини, або 2 сокирам і.т.д. Така форма мінової вартості має назву *розгорнутої або повної*. З розвитком суспільства виділяються окремі товари, на які обмінюються всі інші. В різних країнах вони були різними: в одних – тварини, в других – риба, в третіх – зерно і.т.д. Така форма вартості має назву *загальної*. Але ці товари, які виконували роль еквіваленту, важко зберігалися і транспортувалися. Тому поступово вони замінюються металами, які виконують роль грошей. Виникає найбільш розвинена форма вартості – *грошова*.

Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: раціоналістична і еволюційна.

Раціоналістична – пояснює виникнення грошей як результат домовленості між людьми про впровадження еквіваленту для полегшення процесу обміну. Ця концепція панувала до кінця XVIII ст. і має окремих прихильників серед деяких сучасних економістів (П.Самуельсон, Дж.К.Гелбрейт). Однак спроба пояснити виникнення грошей угодою між людьми не дуже переконлива, тому що на ранніх етапах розвитку окремих народів ні фактор взаємної угоди, ні влада держави не могли відігравати істотну роль у виникненні грошей.

Еволюційна – вважає, що гроші – це товар, який стихійно виник на ринку товарів в результаті еволюційного розвитку суспільного поділу праці і товарного виробництва. Ця концепція вперше була сформульована К.Марксом, який спираючись на ідеї А.Сміта і Д.Рікардо вперше показав, що гроші мають товарне походження. Гроші сприяли перетворенню бартерного товарообміну у товарно-грошовий обіг.

Гроші – це товар, який виконує суспільну функцію всезагального еквіваленту.

Функції грошей:

1. Міра вартості – гроші є еквівалентом всіх інших товарів. Цю функцію гроші виконують уявно. Масштаб цін – вагова кількість коштовного металу, що міститься в грошовій одиниці.

2. Засіб обігу – гроші виступають посередником в обміні. Цю функцію виконують реальні гроші.

3. Засіб платежу – гроші забезпечують погашення боргових зобов'язань. Цю функцію виконують золоті, паперові і кредитні гроші (чеки, векселя).

4. Засіб утворення скарбів або засіб нагромадження – гроші створюють резерв багатства. Цю функцію виконують тільки повноцінні гроші (золото, коштовності)

5. Світові гроші – міжнародний засіб платежу і купівлі. Цю функцію виконують золоті зливки, які виготовляються за спеціальними стандартами.

Закон грошового обігу

$$C_{ц} - K + П - В$$

$K_{г.} = \text{-----}$, де

Шо

$C_{ц}$ – сума цін товарів, K – товари, продані в кредит, $П$ – платежі, які настали, $В$ – взаємопогашаючі платежі, Шо – швидкість обігу грошової одиниці.

Закон вартості

Суть: виробництво і обмін товарів здійснюється у відповідності з суспільно-необхідними витратами праці.

Роль закону вартості в товарному виробництві:

1. Цей закон виступає стихійним регулятором пропорцій суспільного виробництва.

2. Цей закон є основою диференціації товаровиробників.
3. Закон виконує роль стихійного стимулятора розвитку продуктивних сил.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в господарстві

Більшість сучасних західних економістів для визначення кількості грошей, необхідних для обігу, базуються на неокласичній теорії збалансованості грошової і товарної мас, запропонованої американським економістом І.Фішером:
 $M \cdot V = P \cdot Q$

Різноманітність грошових засобів, які функціонують у сучасній економіці, потребує виміру грошової маси.

Грошову масу поділяють на дві частини:

Активні гроші – які постійно використовуються в готівковому і безготівковому обігу.

Пасивні гроші – які потенційно можуть бути використані як гроші за певних умов.

Залежно від ліквідності (ліквідність – це швидкість і простота, з якою благо може бути перетворене на готівку без втрати своєї цінності) грошові засоби ранжуються і зводяться у грошові агрегати M_0 , M_1 , M_2 , M_3 , L .

M_0 = готівка: монети і банкноти, що перебувають в обігу поза банками;

M_1 = M_0 + поточні рахунки та інші безстрокові чекові депозити;

M_2 = M_1 + заощаджувальні й невеликі строкові депозити (внески) у банках;

M_3 = M_2 + великі строкові депозити;

L = M_3 + облігації, скарбничі векселі та інші кредитні інструменти.

Структура грошової маси відображає структуру і рівень економічного розвитку країни. У розвинутих країнах на готівку припадає лише 5-10 % грошової маси, а в Україні – 50 %.

Методи стабілізації грошового обігу:

Дефляція – зменшення грошової маси завдяки вилученню зайвих в обігу паперових грошей.

Нуліфікація – знецінені грошові знаки анулюються і випускаються нові в меншій кількості.

Деномінація – зміна номінальної вартості грошових засобів по відповідному співвідношенню.

3. Основні елементи і типи грошової системи

Грошова система – це форма організації грошового обігу, яка історично склалася в певній країні і законодавчо закріплена державою.

Основні елементи грошової системи:

- назва національної грошової одиниці;
- вид грошових знаків і характер їхнього забезпечення;
- порядок грошової емісії, тобто друкування грошей і випуску їх в обіг;

- встановлення курсу національної валюти і порядок обміну її на іноземну;
- наявність державних фінансових організацій, які здійснюють регулювання грошового обміну в країні.

Основні типи грошових систем:

1. **Металева** – поділяється на біметалізм і монометалізм;
2. **Паперово-кредитна**.

Біметалізм – роль загального еквіваленту закріплюється державою на рівних правах за двома металами: золотом і сріблом. Ця система проіснувала в Західній Європі з XVI до початку XIX ст. і поступово була замінена **золотим монометалізмом**. Уперше золотий монометалізм було запроваджено в Англії у 1816 р., у Франції – в 1876 р., у Росії – в 1897 р.

Різновиди золотого монометалізму:

- Золотомонетний стандарт;
- Золотозливковий стандарт;
- Золотодевізний стандарт;
- Золотодоларовий стандарт.

Золотомонетному стандарту притаманні такі риси:

1. Вільний обіг золотих грошей;
2. Виконання золотом усіх функцій грошей;
3. Вільне карбування золотих монет;
4. Вільний обмін паперових грошей на золото;
5. Вільний рух золота між країнами.

Золотомонетний стандарт у повному обсязі проіснував до Першої світової війни. Після неї країни, які мали значні запаси золота (Англія, Франція) запровадили у себе **золотозливковий стандарт**, який виключав вільне карбування золотих монет і обмін їх на банкноти. Обмін банкнот проводився лише на золоті зливки.

Країни, які не мали значних запасів золота (Австрія, Норвегія, Данія та ін.), запровадили у себе **золотодевізний стандарт**. При цьому зв'язок грошей із золотом здійснювався через іноземну валюту, яка мала золоте забезпечення. Отже, щоб обміняти національну валюту на золото, її потрібно було спочатку обміняти на валюту країн із золотозливковим стандартом, а вже останню – на золоті зливки.

Під час світової кризи 1929-1933 рр. усі три різновиди золотого монометалізму були ліквідовані.

Золотодоларовий стандарт був введений на Бреттон-Вудській конференції у 1944 р. Обмін національних валют на золото був відмінений в усіх країнах, а обмін доларів США на золото здійснювався лише для урядів та центральних банків країн. У 1971 році було припинено й обмін доларів на золото.

У 1976 р. країни-члени МВФ провели на Ямайці (м. Кінгстон) Міжнародну конференцію, на якій оголосили про перехід до якісно нової світової валютної системи – **паперово-кредитної**, в основу якої покладено такі головні принципи:

1. Повна відмова від золотого стандарту;
2. Скасована фіксація золотого вмісту національних валют (масштаб цін);

3. Припинено виконанням золотом ролі загального еквіваленту;
4. Скасовано офіційну ціну на золото;
5. Золото перетворене із грошового товару в звичайний товар;
6. Впроваджено перехід до плаваючих валютних курсів.

У паперово-кредитній системі існують паперові і кредитні гроші. **Паперові гроші** випускаються державою для виконання функції грошей як засобу обігу і мають примусовий характер обігу.

Кредитні гроші (вексель, банкнота, чек, кредитна картка, електронні гроші) випускаються банками для виконання функції засобу платежу і вільно обертаються.

Банкнота – це вексель банку, за яким пред'явник може в будь-який час одержати гроші.

Чек – це письмове розпорядження власника поточного рахунку в банку про виплату готівки або перерахування з його рахунку на інший рахунок певної суми грошей.

Види чеків:

- іменні – не підлягають передачі;
- ордерні – з правом передачі іншій особі за індосаментом;
- на пред'явника – без зазначення прізвища.

4. Інфляція, її сутність, причини, види і соціально-економічні наслідки

Проблема інфляції є складовою частиною теорії грошей. Термін **інфляція** (від лат. inflatio – шахрайство) вперше почав вживатися в Північній Америці в період громадянської війни. У 1861 – 1865 році цей термін означав збільшення в обігу паперових грошей. Дж. М. Кейнс вперше проаналізував інфляцію як макроекономічне явище.

Інфляція – це знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві і порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги.

Причини інфляції:

1. Внутрішні:

- порушення пропорцій суспільного виробництва (між виробництвом і споживанням, попитом і пропозицією, грошовою масою в обігу і сумою товарних цін);
- зростання дефіциту державного бюджету і надмірна емісія грошей;
- мілітаризація економіки, яка відволікає значну частину ресурсів в оборонну промисловість;
- недосконалість податкової системи;
- значне зростання внутрішнього і зовнішнього державного боргу;
- кризові явища у фінансово-кредитній сфері;
- монополізація виробництва.

2. Зовнішні:

- загострення конкуренції на світових ринках капіталів, товарів та послуг, робочої сили;
- загострення міжнародних валютно-кредитних відносин;

- структурні світові кризи (енергетична, продовольча, фінансова).

Інфляція може набувати різноманітних форм і типів.

Типи інфляції:

1. *За характером прояву:*

- **Відкрита** – розвивається вільно і ніким не стримується;
- **Прихована** – коли держава вживає заходи, спрямовані на стримування зростання цін;

2. *За темпами зростання:*

- **Повзуча** – розвивається поступово і ціни зростають на 5-10 % на рік (інфляція на рівні 3-4 % на рік не розглядається як негативний фактор, вважається, що вона надає економіці необхідного динамізму);

- **Галопуюча** – коли ціни зростають на 20-100 % щорічно;
- **Гіперінфляція** - коли ціни зростають катастрофічно швидко – більше 200 % на рік.

3. *За рівнем збалансованості зростання цін на товари:*

- **Збалансована** – коли ціни різних товарів відносна одна одної не змінюються;
- **Незбалансована** – коли співвідношення цін у різних товарних групах змінюється по-різному на кожний вид товару.

4. *Залежно від переважаючого впливу факторів:*

- **Інфляція попиту** – викликається зростанням цін у відповідь на зростаючий попит;
- **Інфляція пропозиції** – зростання цін внаслідок підвищення витрат виробництва чи скорочення сукупної пропозиції (причинами збільшення витрат можуть бути: зростання цін на сировину, енергоносії, підвищення заробітної плати, політика ціноутворення).

5. *За ступенем прогнозування:*

- **Очікувана** – зазвичай помірна інфляція, яку можна спрогнозувати на будь-який період часу;
- **Неоцікувана** – характеризується раптовим стрибком цін.

Стагфляція – це інфляція, що супроводжується стагнацією виробництва, зростанням безробіття і одночасним зростанням цін.

Рівень інфляції обчислюється за формулою:

$$H = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_0 Q_1}$$

де H – індекс зростання цін за рік;

P₀ і P₁ – ціни однакових товарів, виражені відповідно у цінах базового і поточного років;

Q₁ – обсяг виробництва певного продукту в поточному році.

Соціально-економічні наслідки інфляції:

- руйнування нормальних господарських зв'язків, посилення диспропорції в економіці;
- перерозподіл доходів і багатства, капітали переливаються у спекулятивні комерційні структури, де вони швидше обертаються і приносять надприбутки;
- порушення нормального функціонування кредитно-грошової системи, знецінення грошей;
- згорання товарно-грошових відносин і перехід до бартерного обміну;
- зниження життєвого рівня населення і знецінення заощаджень;
- збільшення безробіття і посилення соціальної напруги у суспільстві;
- негативний вплив на міжнародне економічне та валютно-кредитне становище країни.

Для боротьби з інфляцією держава проводить **антиінфляційну політику**, яка включає в себе:

- зростання виробництва і насичення ринку товарами;
- структурна та конверсійна перебудова економіки;
- обмеження емісії грошей;
- скорочення дефіциту державного бюджету;
- стимулювання нагромаджень і інвестицій;
- стимулювання малого і середнього бізнесу;
- скорочення ставок податків;
- регулювання валютного курсу;
- роздержавлення, приватизація, розвиток підприємництва.

В Україні внаслідок проведення грошової реформи у вересні 1996 р. тимчасова грошова одиниця купуно-карбованець була замінена новою українською валютою – **гривнею**, яка стала єдиним засобом платежу на території України і сприяла зниженню рівня інфляції і стабілізації грошового обігу.

Тема 5. Ринок і механізм його функціонування

План.

1. Суть і функції ринку. Теорія попиту і пропозиції.
2. Класифікація ринку. Організаційні форми ринку.
3. Моделі господарювання. Основні форми об'єднань підприємств.
4. Особливості різних видів ринку.

1. Суть і функції ринку. Теорія попиту і пропозиції.

На ранніх етапах розвитку суспільства існував обмін продуктами без посередництва грошей. Товарно-грошовий обмін має свою специфіку, яка полягає в існуванні ринку.

За визначення Поля Самуельсона:

Ринок – це форма організації виробництва, при якій товаровиробники і споживачі взаємодіють між собою з метою вирішення завдань: що, як, для кого виробляти.

Ринок – це результат історичного розвитку суспільства.

Принципи ринкового господарства:

1. принцип невизначеності;
2. принцип плюралізму (кожен може приймати своє рішення);
3. принцип конкуренції;
4. принцип рівних можливостей;
5. соціальний принцип.

Функції ринку:

1. **Стимулююча** – ця функція відповідає на питання «що виробляти?» і «як виробляти?». «Що виробляти» визначається споживачем, який купуючи той чи інший товар показує товаровиробнику, що йому треба – стимулюється випуск необхідної продукції. «Як виробляти» визначається товаровиробником, який повинен для виробництва вибрати таку комбінацію факторів, яка б забезпечила менші витрати, ніж в конкурента.

2. **Розподільча** – відповідає на питання «для кого виробляти?». Вирішується на користь тих, хто має гроші (кожен товаровиробник має відповідну «нішу» в ринковому просторі)

3. **Регулююча** – виконуючи цю функцію ринок відповідає на питання «скільки виробляти?». Є попит – будуть виробляти, немає – не будуть.

4. **Організаційна форма суспільного виробництва** – відповідає на питання: «чи здатна система адаптуватися до змін?» і інформує про стан справ у господарському житті.

Попит – представлена на ринку платоспроможна потреба в товарах і послугах.

Закон попиту – при незмінності всіх інших параметрів, зменшення ціни веде до збільшення величини попиту і навпаки.

Існують нецінові фактори, при яких закон не спрацьовує:

1. Смаки і вподобання споживачів;
2. Число споживачів на ринку (якщо товар є дефіцитним, то навіть, при високій ціні буде багато бажаючих його придбати, попит не зміниться);
3. Грошові доходи споживачів;
4. Споживчі очікування стосовно майбутніх цін і доходів.
5. Ціни інших товарів (впливають на попит, якщо ці товари доповнюють даний товар або є його заміником)

Пропозиція – це сукупність товарів і послуг, які готові продати виробники за даними цінами.

Закон пропозиції – із зростанням цін відповідно зростає і величина пропозиції і навпаки.

Існують нецінові фактори, при яких закон не спрацьовує:

1. Ціни на ресурси, з яких виготовляється товар;
2. Застосування нових технологій при виробництві товару приводить до економії ресурсів, а це означає збільшення його пропозиції.
3. Оподаткування зменшує доход підприємця, який він може вкласти у виробництво, а тому збільшення податків зменшує пропозицію товарів і навпаки;
4. Дотації, збільшуючи доход підприємця, сприяють збільшенню пропозиції.

5. Очікування зміни цін (якщо товаровиробники очікують, що ціни на їх продукцію стануть більшими, то вони не поспішають її реалізувати).

6. Кількість продавців на ринку.

Кон'юнктура – співвідношення попиту і пропозиції щодо окремих товарів або цілої товарної маси на відповідному ринку.

Рівновага – повний або частковий збіг між обсягом та структурою попиту на товари та обсягом і структурою пропозиції.

Для характеристики попиту і пропозиції використовуються поняття “еластичність попиту”, “еластичність пропозиції” та “ціна рівноваги”.

Попит буває *еластичний і нееластичний*.

Еластичний попит – це попит, який під впливом невеликого зростання або зниження ціни товару зазнає значних змін. До товарів з еластичним попитом відносяться ті, від яких споживач може легко відмовитися при зростанні цін на них (делікатеси, коштовності, побутова техніка).

Нееластичний попит – це попит, який мало реагує на зміну ціни. До товарів з нееластичним попитом відносяться ті, від споживання яких не можна відмовитися при будь-якому зростанні цін (хліб, одяг, житло).

Перехресна або взаємна еластичність – це вплив зміни одного фактору на об'єм попиту на інші товари (збільшення цін на масло приводить до збільшення попиту на маргарин)

Зіставлення розглянутих законів показує, що попит і пропозиція є двома протилежними силами, які викликають рух цін знизу до верху.

Ціна рівноваги – це ціна, за якою виробник готовий продати продукцію, а споживач її купити.

2. Класифікація ринку. Організаційні форми ринку

Класифікація ринку.

1. *По просторовим ознакам:*

- Місцевий та регіональний;
- Національний або внутрішній;
- Світовий або зовнішній.

2. *За ступенем зрілості ринкових відносин:*

- Розвинутий ринок;
- Ринок, який ще формується;
- Ринок з високим рівнем обмеження конкуренції.

3. *З точки зору відповідності діючого законодавства:*

- Легальний;
- Нелегальний.

4. *По економічному призначенню об'єктів ринку:*

- Ринок споживчих товарів;
- Ринок товарів виробничого призначення;
- Ринок сировини і матеріалів;
- Ринок окремих товарів;
- Ринок капіталу;

- Ринок цінних паперів.
- 5. *По економічній ситуації на товарному ринку:*
- Ринок покупця і ринок продавця.

Організаційні форми ринку:

Базар – купівля-продаж дрібних партій товару переважно споживчого характеру.

Магазин – підприємство роздрібної торгівлі, яке обслуговує населення.

Ярмарка – ринок, який періодично організовується у встановленому місці (зараз виставляються дослідні зразки продукції, яка ще не відома споживачу).

Аукціон – продаж товарів на публічних торгах у заздалегідь встановленому місці і часі. Розрізняють три основні види аукціонів:

- **Англійський аукціон** – ставки ростуть знизу вверх і торги продовжуються до тих пір, поки товар не буде проданий останньому покупцеві, який запропонував найвищу ціну (антикваріат, колекції, коштовності)

- **Голандський аукціон** – на ньому торги починаються з найвищої ставки і зменшуються до тих пір, поки не з'явиться покупець (неліквідне майно, старі авто, продукти харчування, які швидко псуються)

- **Аукціон “в темну”** – всі покупці пропонують свої ставки одночасно і товар продається тому, хто запропонував найвищу ставку, або купується у того, хто запропонував найменшу ставку.

- **Тендер** – це конкурс (як правило, на проект), проведений в темну.

Біржа – найбільш розвинена форма ринку товарів масового виробництва, де реалізуються крупні партії товарів по зразкам.

На біржах укладають, в основному, два типи контрактів:

- Форвардні;
- Ф'ючерсні.

Форвардний контракт – це зобов'язання продавця поставити клієнту певну кількість продукції у зазначений час за обумовленими цінами. Перевагою такої форми торгівлі є те, що продавці страхують себе від зниження цін на продукцію, а споживачі – від їх підвищення. Крім того, покупець отримує гарантію одержання необхідного йому товару.

Ф'ючерсний контракт – це придбання права на купівлю чи продаж у майбутньому певної кількості товарів за обумовленою ціною. Покупець, укладаючи таку угоду забезпечує себе від майбутніх коливань цін.

Укладанням контрактів на біржі займаються *брокери (маклери) і ділери*.

Вони купують місце на біржі для проведення своїх операцій. Головна відмінність між ними в тому, що брокери виконують всі операції за рахунок клієнтів, а ділери – за власний. Учасники торгів, що не мають постійного місця на біржі, можуть здійснювати угоди тільки при посередництві брокерів.

Біржове котирування (встановлення ціни) здійснюється котирувальною комісією біржи за результатами кожного біржового дня. На цій основі формуються ціни покупців і продавців.

Товарні біржі є міжнародні, національні, універсальні і спеціалізовані. Найважливіші міжнародні біржі розташовані в США, Японії, Англії. Ціни на товари, що встановлюються на цих біржах, беруть за основу в торговельних операціях на світовому ринку. На універсальних біржах продають різноманітні товари, а на спеціалізованих – лише окремі товари, або їх групи. Найвідомішими спеціалізованими біржами є Лондонська біржа металів, Нью-Йоркська та Лондонська біржи кави і цукру. Найбільшою універсальною біржою є Чиказька універсальна біржа, де торгують пшеницею, м'ясом, золотом, сріблом, нафтою та □нг.

За формою власності існують публічні та приватні біржі. На публічних участь у торгах беруть не лише члени біржі, а й будь-які підприємці. Діяльність публічних бірж регламентується державою, що забезпечує юридичний захист дрібного капіталу. Приватні біржі існують у формі закритих акціонерних товариств. Укладати угоди на них можуть лише акціонери – члени біржі.

На всі товари, якими торгують біржі, встановлюються спеціальні стандарти.

3. Моделі господарювання і основні форми об'єднань підприємств

Моделі господарювання:

1. Чиста конкуренція.

Характеризується:

- На ринку присутня одночасно велика кількість незалежних підприємств;
- Продукція являється однорідною або стандартизованою (тобто, при даній ціні покупцю байдуже у кого купувати товар);
- Відсутній контроль над ціною і жодне підприємство не займає значної частки ринку;
- Вільний вхід і вихід з галузі.

Під вільним входом розуміється:

а) підприємства, які тільки розпочинають випуск продукції, можуть це робити на вільних умовах,

б) існує вільний доступ до державних ліцензій.

Під вільним виходом з галузі розуміється:

а) підприємство не має ніяких юридичних бар'єрів, покидаючи ринок;

б) підприємства можуть завжди знайти покупців, які будуть готові придбати те, що вкладено в постійний капітал;

- Покупці і продавці мають рівний доступ до інформації: перші – про ціни на товари і характеристику продукції, другі – про ціни на всі види витрат і технологію виробництва.

Позитивні риси конкуренції:

- є рушійною силою ринкової економіки;
- поліпшує якість продукції і зменшує витрати на її виробництво;
- сприяє використанню науково-технічних досягнень.

Негативні риси конкуренції:

- дрібні виробники витісняються великим капіталом;

- підприємці не зацікавлені у вирішенні соціальних проблем.

Види конкуренції:

Чесна – поліпшення якості продукції; використання реклами; кращі умови продажу і обслуговування товарів)

Нечесна – незаконне використання товарного знаку або маркування; дезінформація споживачів щодо сорту і якості товарів; неправдиві повідомлення про товари конкурентів та ін.)

2. Чиста монополія.

Характеризується:

- Одне підприємство є єдиним продавцем продукції або послуги, які не мають схожих замінників;
- Контроль над цінами здійснює саме підприємство;
- Заблокований вступ до цієї галузі конкурентів (за допомогою виключних прав, одержаних від уряду, патентів, ліцензій і авторських прав);
- Власність на всю пропозицію виробничого ресурсу;
- Наявність економії, яка обумовлена зростанням масштабів виробництва.

Моносонія – ринок, на якому існує лише один покупець товару або послуги (наприклад, молокозавод у районі скуповує молоко за встановленими ним цінами)

Монополії виникли завдяки концентрації і централізації виробництва та капіталу.

Концентрація виробництва – зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на великих підприємствах.

Централізація виробництва – збільшення масштабів виробництва в результаті об'єднання декількох підприємств в одне із загальним управлінням.

Централізація капіталу – це злиття раніше самостійних капіталів.

Види монополій:

Природна – виробництво продукції однією фірмою обходиться дешевше, ніж багатьма (наприклад, залізниця).

Економічна – одне підприємство починає домінувати на ринку і має контроль над ресурсами або знаннями, захищеними патентами.

Державна – держава залишає за собою право на монополію (наприклад, продаж алкогольних напоїв і тютюну).

3. Монополістична конкуренція.

Характеризується:

- Відносно велика кількість малих, але не мікроскопічних, підприємств пропонують схожу, але не ідентичну продукцію.
- Дуже обмежений контроль над ринковою ціною;
- Існує диференціація товару (за якістю, за різницями в послугах, за місцем розташування точок реалізації, за рекламою, за упаковкою)
- Нецінова конкуренція – найбільша увага приділяється якості, торговій марці.

- Продавці на ринку не рахуються з реакцією своїх суперників, коли вибирають ціну, або об'єм виробництва.
- Відносно легкий вступ до даного ринку.

2. Олігополія (влада небагатьох)

Характеризується:

- На ринку товарів і послуг існує відносно мала (до 10) кількість підприємств
- Підприємства випускають як стандартизовану, так і диференційовану продукцію;
- Існують суттєві перепони для вступу в галузь нових підприємств;
- Контроль над ціною з боку підприємств.

Форми монополістичних об'єднань:

- **Ринг** – тимчасова угода спекулятивного характеру про скупку на ринку або затримку на складах відповідних товарів з метою їх наступного перепродажу за завищеними цінами.
- **Корнер** – тимчасова угода з метою скупки і наступної спекулятивної перепродажі цінних паперів.
- **Пул** – форма угоди про об'єднання доходів партнерів і розподілення цього фонду наприкінці пульного періоду в заздалегідь визначеній пропорції.
- **Картель** – це об'єднання декілької підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і виготовлений продукт, виробничу і комерційну самостійність, але домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, цінах і ринках збуту.
Найвідоміший приклад міжнародної картельної угоди є об'єднання країн-експортерів нафти – ОПЕК (за домовленістю цих країн узгоджуються обсяги видобутку нафти і вплив на ринкові ціни).
- **Синдикат** – це об'єднання ряду підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва, але втрачають власність на виготовлений продукт, тобто зберігають виробничу, але втрачають комерційну самостійність.
У синдикатів збут товару здійснюється через єдину збутову мережу. Найбільшими синдикатами є фірми, які займаються реалізацією вугілля.
- **Трест** – це об'єднання ряду підприємств, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і виготовлений продукт, виробничу і комерційну самостійність, тобто об'єднують виробництво, збут, фінанси, керування, а на суму вкладеного капіталу власники окремих підприємств одержують акції тресту.
- **Концерн** – складна форма господарської діяльності, яка передбачає об'єднання підприємств промисловості, торгівлі, транспорту та банківської сфери. Учасники концернів формально зберігають юридичну та фінансову самостійність за умови здійснення підприємницької діяльності під контролем домінуючих фінансових угруповань. 5% концернів випускають продукцію для єдиного виробництва (концерн “Дженерал моторс” – для автомобілів), інші – різногалузеві. Концерни виникають в результаті процесу **переливу капіталів** в галузі з більшим прибутком.

- **Конгломерат** – утворюється внаслідок поглинання різногалузевих прибуткових підприємств. Конгломерати, що одержали розповсюдження переважно в США, об'єднують найрізноманітніші види виробництв, що не мають між собою ніякого промислового зв'язку і не пов'язані єдиною сировиною та ринками збуту. (Приклад, американська телефонна компанія “АТТ” скупила готелі, автозаправки, різні підприємства).

Міжнародні монополії:

- **Транснаціональні монополії (корпорації)** – національні по капіталу і контролю, але міжнародні по сфері своєї діяльності. Приклад: швейцарський харчовий концерн “Нестле” тільки 3 % виробництва і обороту має в Швейцарії, 97 % - в інших країнах.
- **Міжнародні монополії** - міжнародне розосередження акціонерного капіталу і багатонаціональний склад управління і виробництва. Приклад: англо-голландський хіміко-харчовий концерн “Юнілевер”.
- **Консорціуми** – виникають на базі тимчасових міжнародних угод між банківськими і промисловими корпораціями з метою реалізації спільних певних проектів.

Позитивні наслідки діяльності монополій:

- у гігантських підприємств більше можливостей розвивати сучасне виробництво, фінансувати потужні науково-дослідні лабораторії, отримувати нові наукові результати, впроваджувати новітню техніку, здійснювати перекваліфікацію працівників. Так, за даними американського економіста Дж.Гелбрейта 100 наймогутніших компаній США витрачають біля 80 % загальних витрат на наукові дослідження.

Негативні наслідки діяльності монополій:

- встановлення монопольних цін;
- контроль за обсягами виробництва;
- монополія гальмує науково-технічний прогрес, тому що вкладає кошти тільки в ті проекти, які дають найшвидшу віддачу;
- монополія придушує конкуренцію.
- В усіх розвинених країнах світу діє антимонопольне законодавство. В Україні в 1992 р. прийнято закон “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. Згідно з цим законом монополією вважається підприємство, якщо воно контролює 35% виробництва. Антимонопольний комітет в Україні діє у відповідності із Законом від 26.11.93 р. “Про Антимонопольний комітет”

4.Особливості різних видів ринку

1.Ринок споживчих товарів і послуг

До ринку товарів споживання і послуг входять окремі особи і домогосподарства, які купують товари і послуги для особистого споживання. Розрізняють три основні групи споживчих товарів:

- Вироби тривалого користування;

- Вироби короткострокового користування;
- Послуги.

Ринок споживчих товарів і послуг знаходиться під впливом таких факторів:

- Особистого (вік, сімейний стан, фах покупця)
- Психологічного (мотивація покупця)
- Соціально-культурного (рівень розвитку, освіта, соціальне становище).

На споживчому ринку великі партії товару у виробника закупає оптовий торговець. Пізніше він розподіляє їх між роздрібними торговцями, які вже безпосередньо продають товари кінцевому споживачеві.

2. Ринок засобів виробництва і природних ресурсів.

На ньому покупцями виступають підприємства, які використовують куплені товари для виробництва інших товарів і послуг. Основними торговельними структурами тут є великі оптові фірми, які і здійснюють кінцеву реалізацію засобів виробництва.

Особливості ринку засобів виробництва:

1. На ньому менше покупців і вони крупніші;
2. Ці покупки сконцентровані географічно;
3. Попит на засоби виробництва визначається попитом на споживчі товари;
4. Попит на засоби виробництва швидко змінюється під впливом науково-технічної революції.

На ринку природних ресурсів здійснюється купівля – продаж ресурсів для організації виробництва: сировини, водних ресурсів, землі тощо.

Одним із способів одержання прибутку є здача ресурсів в оренду. За здачу землі власник отримує прибуток у вигляді ренти.

Ціна землі обчислюється за формулою: $\text{рента} / \text{позичковий \%} \times 100\%$.

Ціна землі в ринковій економіці постійно зростає. Дорожчають і корисні копалини, оскільки їх кількість на планеті постійно зменшується.

3. Ринок капіталів (інвестиційних ресурсів) – це сфера формування попиту і пропозиції на позичковий капітал.

Грошовий попит складається з:

- Попиту комерційних установ (інвестиції на засоби виробництва, на розширення);
- Попиту держави;
- Попиту фізичних осіб (кредит на створення малого бізнесу, на житло)

Продавці капіталу:

3. Кредитно-фінансові інститути;
4. Пенсійні фонди;
5. Інвестиційні компанії.

Форми кредиту:

Банківський – надається власниками грошей позичальнику у вигляді грошових коштів.

Комерційний – кредит, який надає одне підприємство іншому у вигляді грошових коштів.

Споживчий – надається приватним особам для придбання товарів тривалого користування.

4. Ринок цінних паперів.

Цінні папери – це грошові документи, які передбачають виплату доходу у вигляді % або дивіденду.

Існують 5 основних видів цінних паперів: акції, облігації, білети державної скарбниці (казначейські), ощадні сертифікати, векселя.

Номінальна ціна цінних паперів – та, яка на них вказана. Курсова ціна – та, за якою вони купуються і продаються на ринку.

Акція – цінний папір, який засвідчує внесення паю в капітал акціонерного товариства і дає його власнику права:

- На одержання доходу – дивіденду (залежить від паю);
- Право голосу при вирішенні справ товариства;
- На отримання частини майна товариства при його ліквідації;
- На інспекцію виробничо-фінансового стану товариства;
- На переваги при придбанні нових випусків акцій.

Контрольний пакет акцій дає право управління товариством і формально становить 51 %, а реально в результаті процесу розпиленості акції – 10 – 20%.

Облігація – цінний папір, який засвідчує внесення його власником відповідних коштів і зобов'язаний повернути номінальну вартість з відповідним % через певний термін.

По випуску бувають:

- На пред'явника;
- Іменні;
- Процентні;
- Безпроцентні (цільові);
- Облігації, які мають вільний і обмежений обіг.

Білети державної скарбниці (казначейські) – цінні папери, розміщені на добровільній основі серед населення, які засвідчують внесення їх власником грошових коштів в бюджет і дають право на одержання фіксованого доходу протягом терміну володіння.

Основні види:

- Довгострокові – від 5 до 25 років, виплата доходів здійснюється щорічно по купонам, або при погашенні;
- Середньострокові – від 1 до 5 років (не мають щорічних купонів);
- Короткострокові – від 6 до 12 місяців (на пред'явника).

Ощадні сертифікати – посвідчення кредитної установи, яке засвідчує право власника на одержання по закінченню обумовленого строку вкладів і процентів на них.

Основні види:

- Ощадні книжки;
- Чеки ощадного банку;
- Чекові книжки;

- Кредитні картки.

Ощадні сертифікати бувають іменні і на пред'явника.

Вексель – цінний папір, який засвідчує грошові зобов'язання векселедавця сплатити у відповідний термін певну суму грошей власнику векселя.

Основні види:

- Простий – випускається позичальником і включає зобов'язання платежу.
- Переказний – письмовий наказ кредитора боржнику про сплату грошей у певний період третій особі.

Фондова біржа – постійно функціонуючий ринок, який здійснює торгівлю цінними паперами. Тут зосереджується попит і пропозиція на них і формується біржовий курс.

Операції на фондовій біржі поділяють на *касові* та *строкові*.

Касові операції оплачуються безпосередньо після їх укладання (від 2-х до 14 днів);

Строкові операції розраховані на оплату угоди, яка укладається в даний момент, у заздалегідь обумовлений період. Саме вони дозволяють здійснювати операції з метою отримання спекулятивного прибутку.

Укладанням угод на фондовій біржі займаються *брокери* і *ділери*. Саме ділери укладають спекулятивні угоди і отримують спекулятивний прибуток, який утворюється за рахунок різниці між курсами акцій в момент укладання угоди і в момент оплати угоди. Такі операції називаються грою на біржі. Біржові гравці поділяються на “биків”, які спекулюють на зростанні курсу цінних паперів та на “ведмедів”, які спекулюють на падінні курсу цінних паперів. (“Ведмеді” продають, а “бики” купують цінні папери, розраховуючи на відповідну зміну курсу). Зараз зростає обсяг позабіржової торгівлі за допомогою комп'ютерної мережі.

5. Ринок науково-технічних розробок.

Патент – це документ, який видається відповідним державним органом винахіднику, або його правонаступнику і засвідчує авторство та виключне право на винахід.

- Патент дає титул власника на винахід, який закріплюється реєстрацією товарного знаку або промислового зразка.
- Патент захищає його власників від конкурентів.
- Патент дійсний на території тієї країни, де він виданий.

Ліцензія – дозвіл, який видає власник патенту іншій особі або фірмі на промислове і комерційне використання винаходу протягом обумовленого терміну за відповідну винагороду.

Види ліцензій:

1. Виключна – передбачає виключне право власника ліцензії використовувати винахід, або секрет виробництва на даній території. При цьому власник патенту відмовляється від самостійного використання ліцензії і її продажу на даній території.

2. Не виключна або проста – дає право власнику ліцензії самому використовувати ліцензії і видавати аналогічні ліцензії всім зацікавленим особам.

6. Ринок праці.

Ринок праці – суспільні механізми, організації і засоби за допомогою яких люди можуть знайти роботу у відповідності із своїми здібностями і бажанням, а роботодавці – найняти необхідних їм працівників.

На інші ринки ринок праці схожий тим, що на ньому також діють закони попиту і пропозиції і формується рівноважна ціна робочої сили у вигляді заробітної плати.

Закон попиту на робочу силу: чим вища плата, яку робітники вимагають за свою працю, тим меншу їх кількість можуть найняти роботодавці.

Закон пропозиції: чим менша плата, яку роботодавці готові платити за роботу, тим менша кількість людей готова займатися такою роботою.

Боротьба між роботодавцями і робітниками за рівень заробітної плати велась тисячоліттями.

Найбільше розповсюдження у 19 ст. – на початку 20 ст. отримали такі заходи, за допомогою яких роботодавці намагалися підкорити робітників:

1. Складання “чорних списків”- коли найбільш активних учасників боротьби за підвищення заробітної плати не просто звільняли, але й заносили в спеціальні списки, по яким жоден підприємець не брав їх на роботу.

2. Локаут (від англ. – закривати перед кимось двері) – роботодавці у відповідь на вимагання робітників підвищити їм заробітну плату закривали на тижні і місяці підприємства.

3. Найм штрейкбрехерів (з нім. – ломаючий страйк) – тимчасових робітників, які погоджувалися працювати на умовах роботодавців.

4. Контракти “жовтої собаки” – робітника брали на роботу тільки при підписанні ним контракта, що він не буде ні з ким об’єднуватися за вимагання вищої зарплати.

Робітники в свою чергу використовували такі заходи боротьби для підвищення заробітної плати:

1. Страйки.

2. Робота за правилами (з дотриманням всіх вимог правил безпеки і значно повільніше).

3. Створення політичних партій, які захищали б рівень заробітної плати на законодавчому рівні.

4. Створення профспілок.

Сьогодні у більшості країн світу використовують два основні механізми купівлі-продажу робочої сили: трудові контракти і колективні угоди.

Трудовий контракт – це угода, про зміст і умови праці, про розмір оплати та інші взаємні обов’язки роботодавця та найманого робітника.

Колективна угода – це документ, який узгоджується роботодавцем з організацією, що представляє інтереси всіх найманих робітників даного підприємства про принципи організації роботи і умови оплати.

Форми і системи заробітної плати.

Заробітна плата – це перетворена форма вартості робочої сили, або ціна робочої сили, виражена в грошах.

Номінальна заробітна плата – це кількість грошей, отриманих працівником.

Реальна заробітна плата – це сума реальних матеріальних благ і послуг, які можна придбати на заробітну плату при даному рівні цін.

Форми заробітної плати:

- **Погодинна** – за кількість відпрацьованих годин (буває: проста погодинна і погодинно-преміальна)
- **Відрядна** – за кількість виготовленої продукції (буває: пряма відрядна, відрядно-преміальна та відрядно-прогресивна).

Нові методи стимулювання праці робітників:

- Участь в успіху підприємства (психологічне стимулювання).
- Участь робітників у розподілі прибутків компанії.
- Пенсійне стимулювання.

Єдина тарифна сітка – це загальнообов'язкові правила визначення оплати праці робітників, які працюють в різних організаціях, але мають єдину кваліфікацію, трудовий стаж і виконують схожу роботу, в силу чого оплата їх праці повинна бути однаковою (розряди, категорії, посади).

Мобільність робочої сили – це здатність робітників змінювати місце роботи, район і навіть країну, де вони працюють, з метою пошуку більш вигідних умов оплати їх праці.

Прожитковий мінімум – це рівень доходів, який необхідний для придбання людиною кількості продуктів харчування не нижче фізіологічних норм, а також задоволення на нижчому рівні його потреб в одязі, житлі, транспортних послугах, предметах санітарії і гігієни.

Безробіття – стан економіки, при якому частина здібних і бажаючих працювати людей не може знайти роботу за своєю спеціальністю, або взагалі працевлаштуватися.

Для блага країни корисна наявність незначного безробіття, масштаби якого називаються **природним рівнем безробіття** (це рівень, який склався в певній країні як середній за багато років).

Основні форми безробіття:

- *Поточне або фрикційне безробіття* – тимчасова втрата роботи, зміна місця роботи за ініціативою робітника.
- *Приховане безробіття* – відпустки за свій рахунок, не повний робочий день, тиждень, місяць.
- *Застійне безробіття* – інваліди праці, люди похилого віку, які втратили надію знайти відповідну роботу.
- *Структурне безробіття* – пов'язане зі зміною структури виробництва (одні галузі зникають, інші – з'являються).
- *Циклічне безробіття* – викликане спадом виробництва.
- *Сезонне безробіття* – характерне для аграрних районів і пов'язане із сезонністю робіт.

Тема 6. Держава та її економічні функції

План.

- 1.Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці.
- 2.Економічні функції держави.
- 3.Форми і методи державного регулювання економіки.
4. Роль державного сектору економіки і державного підприємництва в економіці країни.

1. Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці

З давніх часів держава втручалася в економічні процеси з метою:

1. Утримання державного апарату: влади, армії, поліції, судів;
2. Прийняття необхідних законів;
3. Захисту національного ринку.

Історичні особливості і різноманітність практики господарювання зумовили існування різних поглядів щодо ролі держави у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку країни:

Меркантилісти (А.Монкретьєн, Т.Мен, А.Серра) вважали, що держава повинна накопичувати багатство у вигляді золота і срібла за допомогою жорсткої протекціоністської політики.

Фізіократи (Ф.Кене, А.Тюрго) вбачали основну роль держави у створенні умов для розвитку сільського господарства, як єдиної продуктивної галузі економіки.

Класична школа (А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.С.Міллер) заперечувала необхідність державного втручання держави в економіку. Її представники вважали, що вільний ринковий механізм є найкращим регулятором ефективного розподілу ресурсів і автоматичного встановлення рівноваги між попитом і пропозицією. Роль держави полягала тільки у захисті прав власності, забезпечення законності і виконання умов контрактів.

Марксизм (К.Маркс, Ф.Енгельс) виступив за необхідність державного регулювання економіки, відміну приватної власності і контроль з боку держави за розподілом ресурсів і соціальним захистом громадян.

Кейнсіанство (Дж.М.Кейнс) вважав, що вільний ринок не є досконалою саморегулюючою системою. Держава повинна втручатися в економіку, щоб забезпечити максимальну зайнятість і економічний підйом. Основними економічними функціями держави, на думку Кейнса, є заохочення інвестиційної діяльності, державні замовлення на певні товари і послуги, підвищення сукупного попиту і рівня зайнятості.

Неокейнсіанство (Р.Харрод, Е.Хансен) вважали, що економічні заходи держави стосуються сфери обігу, перерозподілу доходів і антициклічного регулювання, які здатні забезпечити стійкі темпи економічного розвитку. Держава тільки не повинна втручатися у відносини власності.

Неокласичні теорії (М.Фрідмен, А.Лаффер) вважали, що держава повинна максимально скоротити своє втручання в економіку; її роль повинна бути обмежена жорсткою грошово-кредитною політикою: регулюванням грошового обігу, зменшенням податку на прибуток, зменшенням соціальних пільг.

Неокласичний синтез (П.Самуельсон, Дж.Хікс) поєднали кейнсіанські інструменти ДРЕ (бюджетну, податкову, фінансову політики) з врахуванням і використанням ринкових умов (конкуренції, вільного ціноутворення).

Соціально-інституціональний напрям (Дж.К.Гелбрейт, О.Тоффлер) виступає за посилення соціального контролю над економікою за допомогою соціальних (релігійних, політичних, правових) інституцій і активною участю держави у вирішенні соціальних проблем.

Всі ці теорії сприяли розвитку теорії ДРЕ і виконанню державою соціально-економічних функцій.

2.Економічні функції держави

Особливості виконання економічних функцій держави залежать від типів економічних систем.

Основні типи економічних систем:

- ринкова економіка);
- адміністративно-командна система (АКС);
- змішана економіка (ринкова з елементами ДРЕ).

Ринкова економіка – товарне господарство, яке базується на принципах економічної свободи, вільної конкуренції і ціноутворення та на взаємодії попиту і пропозиції.

АКС – централізоване державне управління соціально-економічним розвитком держави на основі жорсткого планування.

Переваги:

- Держава може здійснити швидкі структурні зрушення економіки;
- Сконцентрувати ресурси для вирішення певної економічної проблеми;
- Розвинути соціальну інфраструктуру;
- Гарантувати соціальну підтримку в питаннях зайнятості та встановленні розмірів доходу населення.

Недоліки:

- Обмеження ініціативи, свободи, конкуренції, підприємницької діяльності;
- Монополізм держави;
- Знищення стимулів для високоефективної праці і інновацій в економіці;
- Диктат виробника.

Змішана економіка – система управління, яка органічно поєднує переваги ринкових і державних регуляторів економіки.

Основні риси:

- Різноманітність форм власності;

- Вільні ринкові відносини в економіці, можливість максимального задоволення потреб споживачів і державне управління соціальними потребами суспільства;

- Забезпечення макроекономічної ефективності і конкурентноздатності вітчизняних товарів, соціальної справедливості і стабільного економічного зростання.

Змішана економіка має національні особливості і спільні риси в різних країнах. В ній виділяють два основні види державного регулювання:

- Економічний лібералізм – система соціально-економічних відносин, в якій домінують ринкові регулятори, а роль держави обмежена.

- Економічний дирижізм - передбачає значний вплив держави на соціально-економічний розвиток країни.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз моделей економічного лібералізму та економічного дирижізму

Ознака	Країни ек. лібералізму	Країни ек. дирижізму
1.Участь держави в економіці	1.Мінімальна	1.Максимально допустима
2.Державний сектор економіки	2.Незначний (до 10%)	2. Значний (більше 20%)
3.Державні витрати у % до ВВП	3. 30-35%	3. 45-50%
4. Методи ДРЕ	4.Переважно економічні і непрямі	4. Переважно прямі і адміністративні
5.Приклади країн	5. США, Канада, Англія	5.Щвеція, Японія, Австрія

Сучасні національні моделі ДРЕ:

Американська – ДРЕ зводиться до використання правових і опосередкованих методів підтримки бізнесу; лібералізована система управління, в основі якої – ринкові регулятори економічних процесів.

Японська – централізоване регулювання соціально-економічного розвитку країни з боку держави, розвиток психології колективізму і підпорядкування особистих інтересів колективним. ДРЕ здійснюється на основі використання економічних, опосередкованих та неформальних методів.

Шведська – активне втручання держави в процес розподілу і перерозподілу доходів, створення міцної системи соціального захисту населення; домінування ідей рівності солідарності. (Рівень соціального захисту настільки високий, що дозволяє говорити про шведську модель соціалізму).

Німецька – активне використання ринкових регуляторів і створення державою ефективною системи соціального захисту громадян. (1956р. Л.Ерхард – створення німецького економічного дива).

Східноазійська – ДРЕ на основі активних методів розвитку промисловості і створення конкурентноспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Економічні функції держави:

- Законодавча (прийняття законів, визначення форм власності);
- Стабілізуюча (антиінфляційна, антициклічна);
- Розподільча (соціальний захист);
- Зовнішньоекономічна (регулювання експорту, імпорту).

3.Форми і методи державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки – це управління соціально-економічним розвитком країни, тобто сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою узгодження інтересів суб'єктів національної економіки.

Об'єкти ДРЕ:

- економічний цикл;
- сфери, галузі, регіони економіки;
- умови нагромадження і інвестиційна діяльність;
- науково-технічний прогрес та інноваційна діяльність;
- умови конкуренції, грошовий обіг, платіжний баланс та ін.

Суб'єкти ДРЕ:

- Суб'єкти виконання (законодавчі, виконавчі і судові органи різних рівнів);
- Суб'єкти впливу (фізичні і юридичні особи, політичні об'єднання, засоби масової інформації)

Форми ДРЕ:

1. Структурна політика;
2. Індикативне планування;
3. Антимонопольна політика;
4. Інноваційна політика;
5. Фінансова політика;
6. Грошово-кредитна і цінова політика;
7. Антиінфляційна політика;
8. Соціальна політика.

Структурна політика – визначення і обґрунтування цілей та характеру структурної перебудови.

Напрями структурної політики:

- Створення розвинутого споживчого сектора;
- Подолання технологічного відставання;
- Розвиток нових галузей і видів виробництв;
- Стимулювання розвитку підприємств, що знаходяться в кризовому стані;
- Активна підтримка малого бізнесу.

Інструменти структурної політики:

- Бюджетні інвестиції;
- Підготовка і перепідготовка кадрів;

- Кредитні і податкові інструменти;
- Цінові пільги.

Індикативне планування – носить не обов'язковий, а рекомендаційний характер і включає в себе: прогноз, розробку плану, програми втілення.

Антимонopolьна політика – регулювання процесу створення монополічних структур і захист конкуренції за допомогою законодавства і антимонopolьних установ.

Методи втілення:

- Високе оподаткування прибутку монополій;
- Контроль над монополічними цінами;
- Розукрупнення або ліквідація монополій;

Інноваційна політика – спрямована на розробку і поширення технологічних або наукових нововведень.

З цією метою держава:

- будує науково-дослідні центри та лабораторії;
- створює науковомісткі галузі економіки;
- видає патенти та ліцензії підприємствам;
- надає урядові замовлення на науково-дослідні розробки;
- готує наукові кадри.

Фінансова політика – це заходи держави по мобілізації фінансових ресурсів, розподілу і використанню їх на основі фінансового законодавства.

Фінансова політика має 2 напрями:

- Фіскальна політика – це політика в сфері оподаткування і видатків;
- Бюджетна політика – це політика в сфері регулювання державного бюджету.

Грошово-кредитна політика – спрямована на зміну кількості грошей в обігу, регулювання обсягів кредиту і ставки %.

Основні методи:

- Зміна норми обов'язкових резервів банків;
- Купівля-продаж державних цінних паперів на відкритому ринку;
- Зміна дисконтної ставки при наданні кредитів комерційним банкам.

Антиінфляційна політика – заходи, спрямовані на попередження та подолання інфляції. Проводяться монетарними та не монетарними методами і бувають: негайними та розрахованими на майбутнє.

Соціальна політика – діяльність держави, спрямована на створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства. Має 2 напрями:

- Регулювання рівня доходів;
- Регулювання зайнятості населення.

Соціальна політика пов'язана із поняттями соціального мінімуму і соціальної справедливості.

Соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – вартість товарів і послуг, які суспільство визнає необхідними для збереження прийняттого рівня життя.

Соціальна справедливість – соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, як таких, що відповідають інтересам людей і соціальних груп.

Методи ДРЕ:

1. Прямі – за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економічні процеси:

А) **держконтракт і держзамовлення** – угоди між державою і суб'єктами господарювання з метою стимулювання випуску дефіцитних товарів, розвитку пріоритетних сфер економіки, впровадження нових технологій та виконання міжнародних угод;

Б) **субсидія** – форма цільової фінансової або матеріальної допомоги держави окремим суб'єктам економіки (фізичним та юридичним особам, регіонам, галузям);

В) **субвенція** – форма грошової чи матеріальної допомоги, що надається державою в екстремальних ситуаціях (стихійні кризи, економічна криза);

Г) **дотація** – доплата з держбюджету до місцевих бюджетів з метою їх збалансування;

Д) **ліцензування** – дозвіл держорганів на право займатися певним видом діяльності;

Е) **фіксовані ціни на товари і послуги** – державне встановлення цін на деякі товари і послуги;

Ж) **державні стандарти і нормативи** – встановлення єдиних вимог якості продукції, стандартизація.

2. Непрямі – сукупність опосередкованих засобів державного впливу на економіку (система правових та економічних методів):

А) правові методи (система законів та законодавчих актів, регламентують діяльність суб'єктів господарювання);

Б) економічні методи (ставка податку, облікова ставка, митний тариф, норма амортизації та ін.)

3. Адміністративні – дозвіл або заборона на економічні заходи шляхом указів, розпоряджень, примусу.

4. Роль державного сектору економіки і державного підприємництва в економіці країни

Специфічним інструментом ДРЕ є **державний сектор економіки**.

Державне підприємництво – це господарська, фінансова або інша підприємницька діяльність державних підприємств.

Форми державних підприємств:

1. Бюджетні підприємства:

- підпорядковані міністерству, входять до системи адміністративного управління;

- фінансуються за рахунок держбюджету;

- не завжди прибуткові.

2. Державні корпорації:

- Підприємства з правом господарської самостійності;

- Держава є власником, а право управління передане трудовим колективам;
  - Форма роботи з державою – контрактна із застосуванням тендерів.
3. Змішані акціонерні товариства:
- Поєднують переваги приватного і державного підприємництва;
  - Комерційна основа господарської діяльності;
  - Форма роботи з державою – спільне планування перспектив розвитку.

Підприємства державного сектору оцінюються за критеріями мікро- і макроефективності. Мікроекономічна ефективність відображає рівень рентабельності державних підприємств. Макроекономічна ефективність показує виконання держсектором певних соціально-економічних завдань.

Об'єкти державної власності:

- Майно органів державного управління, збройних сил, міліції, монетного двору.
- Пошта.
- Центральний банк.
- Залізниця.
- Військові об'єкти.
- Окремі галузі, стратегічно важливі для економіки країни.

В Україні рівень держсектору становив в 1990 році – 90 %, в 1998 році – 45 %, у 2013 р. -19 %.

В Росії – в 1990 році – 95 %, в 1998 році – 30 %, у 2013 – 16 %.

Особливості ДРЕ в сучасній Україні:

- залишки адміністративно-командної системи управління;
- незбалансованість народного господарства;
- значний зовнішній та внутрішній борг;
- домінування не стратегічного, а тактичного управління;
- відсутність ефективних стимулів до високопродуктивної праці
- бюрократизм та корумпованість службовців.

Тема 7. Основи фінансової системи

План.

1. Фінанси: суть, структура і функції.
2. Бюджетна система і бюджетний устрій України.
3. Державний кредит та державний борг.
4. Податкова система, її структура та види податків.

1. Фінанси: суть, структура і функції

Термін “фінанси” походить від лат. *finantia*, що означає **обов'язкову сплату грошей**. У цьому розумінні він почав застосовуватися наприкінці XIII ст. в Італії.

Фінанси – це система економічних відносин, пов'язана з утворенням, розподілом та використанням грошових ресурсів у суспільному виробництві.

Фінанси не охоплюють рух грошових ресурсів, пов'язаних з товарно-грошовим обігом у роздрібній торгівлі, при сплаті послуг, а також рух грошей між окремими членами суспільства.

До системи фінансових відносин входять:

- платежі підприємств в державний бюджет;
- фінансові відносини між підприємствами;
- фінансові відносини між підприємствами і робітниками (зарплата, премії, оподаткування);
- фінансові відносини між державою і окремими членами суспільства (позики, вклади);
- фінансові відносини між підприємствами і банками;
- фінансові відносини між державними органами.

Структура фінансової системи:

1. Державні фінанси (державний бюджет, місцеві фінанси, державний кредит, державне страхування, фінанси державних підприємств і організацій, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення).

2. Фінанси приватних підприємств і корпорацій (фінанси всіх суб'єктів господарської діяльності та індивідуальних власників, фінанси кооперативних підприємств та приватних фірм, фінанси акціонерних компаній).

3. Фінанси населення – грошові фонди, що формуються з доходів, отриманих громадянами шляхом трудової, господарської та іншої діяльності або спадщини.

Функції фінансів:

- **регулююча** – через систему пільг, податків, кредитів фінанси регулюють ділову активність і раціональне використання ресурсів.
- **розподільча** – раціональний розподіл коштів.
- **контрольна** – грошовий контроль за використанням матеріальних ресурсів.

Мета функціонування фінансової системи:

- регулювати економічні процеси розвитку виробництва;
- розв'язувати соціальні проблеми;
- розв'язувати проблеми окремих регіонів;
- регулювати зовнішньоекономічні відносини.

2. Бюджетна система і бюджетний устрій України

Бюджет – це фінансовий план утворення та використання централізованих грошових фондів, що регулюються відповідно органами місцевої або державної влади.

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів країни в їх взаємодії.

Структура бюджетної системи залежить від державного устрою держави:

- у державах з федеральним устроєм є федеральний бюджет і бюджети складових частин федерації (штатів, земель, країв, республік), а також місцеві бюджети (США, Німеччина, Швейцарія, Росія);

- у державах без федерального поділу є лише державний і місцевий бюджети (Франція, Україна, Великобританія).

Місцевий бюджет не входить до державного бюджету, є самостійним, але може отримувати з державного бюджету допомоги:

- **Дотації** – допомога окремим підприємствам, у яких витрати на виробництво продукції не покриваються отриманими доходами, або допомога місцевим бюджетам не цільового призначення.

- **Субсидії** – вид допомоги у грошовій або натуральній формі для проведення певних заходів (пільгові податки, прискорена амортизація)

- **Субвенції** – форма фінансової допомоги цільового призначення фінансування перспективних галузей)

Зведений бюджет України включає в себе:

- Державний бюджет України;

- Зведений бюджет Автономної Республіки Крим;

- Зведені бюджети областей та міст Києва і Севастополя.

Структура державного бюджету:

Доходи:

1. За джерелами утворення:

- доходи отримані від розподілу національного доходу;

- частина амортизаційних відрахувань;

- доходи від реалізації національного багатства.

2. За соціально-економічними ознаками:

- доходи від господарської діяльності;

- доходи від використання природних ресурсів;

- доходи від зовнішньоекономічної діяльності;

- доходи від банківської діяльності;

- митні платежі;

- доходи від приватизації.

3. За методом залучення:

- податкові надходження;

- походи від власності і підприємницької діяльності;

- адміністративні збори;

- надходження від фінансових санкцій;

- державні цільові фонди (пенсійний, соціального страхування та ін.);

- доходи від операцій з капіталом (продаж стратегічних запасів товарів, літаків, кораблів, дорогоцінних металів, скарбів);

- офіційні трансферти (безоплатні і безповоротні платежі, отримані від міжнародних організацій);

Видатки:

1. виплати бюджетній сфері;

2. на соціальні потреби (допомоги, пенсії, стипендії);
3. на господарські цілі: капіталовкладення в інфраструктуру, дотації державним підприємствам;
4. на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики (утримання армії і дипломатичних служб);
5. адміністративно-управлінські видатки;
6. платежі по державному боргу.

Склад доходів і видатків Державного бюджету визначається **Бюджетним кодексом України та Законом про Державний бюджет на відповідний рік.**

Держбюджет, як фінансовий план, може характеризуватися трьома станами:

- **збалансований бюджет** - видатки = доходам;
- **дефіцитний бюджет** – видатки перевищують доходи;
- **профіцитний бюджет** – доходи перевищують видатки.

Причини дефіциту державного бюджету України:

- неефективна структура народного господарства;
- непослідовність реформ фінансової системи;
- падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
- зменшення приросту національного доходу;
- велика кількість дотацій різним галузям (енергетика, вугільна промисловість);ї
- інфляція;
- зростання внутрішнього і зовнішнього боргу.

3. Державний кредит та державний борг

Державний кредит – це відносини між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу надання додаткових грошових коштів на умовах добровільності, платності, строковості, в яких держава виступає як позичальник або гарант.

Суб'єкти державно-кредитних відносин

- Кабінет Міністрів України;
- Органи влади;
- Міністерство фінансів України;
- Національний банк України.

Державний кредит виступає у двох формах:

1. Державні позики (у вигляді державних облігацій і казначейських векселів);
2. Ощадна справа.

Державний борг – це сума заборгованості держави перед кредиторами.

Складається з:

Внутрішнього – заборгованість по випущених і непогашених внутрішніх державних позиках і зарплатах.

Зовнішнього – фінансових зобов'язань країни по відношенню до іноземних кредиторів на певну дату.

Величина державного боргу регулюється законодавчо в Україні з 1992 р. Законом «Про державний внутрішній борг України»

Граничний обсяг внутрішнього і зовнішнього боргу визначається ст. 18 Бюджетного кодексу України. Його величина не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП України.

Головні причини державного боргу:

- Дефіцит держбюджету;
- Зменшення податкових надходжень без відповідного скорочення державних витрат;
- Дія автоматичних стабілізаторів (збільшення соціальних трансфертів в умовах кризи);
- Залучення коштів нерезидентів з метою підтримки національної валюти;
- Кредитні транші на певні державні програми;
- Мілітаризація.

Шляхи погашення державного боргу:

1.внутрішнього:

- рефінансування - продаж нових облігацій при настанні строку погашення попередніх облігацій;
- нові податки;
- нові гроші;
- зовнішні кредити.

2.зовнішнього:

- зростання експорту і зниження імпорту;
- фінансова стабілізація;
- виплата за рахунок золотовалютних резервів;
- конверсія;
- консолідація боргу – перетворення в довгостроковий або безстроковий;
- прохання країни-боржника зменшити вимоги до повернення кредитів.

4. Податкова система, її структура та види податків

Основою державних фінансів є бюджет, сутність якого складають доходи та видатки держави. Доходи країни формуються переважно за рахунок податків та надходжень від зовнішньоекономічної діяльності.

Податки – обов'язкові платежі, які стягує держава з юридичних та фізичних осіб.

Система оподаткування так впливає на внутрішній ринок:

- Забезпечує стабільність фінансово-кредитної системи країни.
- Забезпечує доходність державного бюджету.
- Надає соціальні пільги малозабезпеченим групам населення і скорочує неоправдані доходи.

Функції податків:

1. *Фіскальна* – полягає в формуванні грошових доходів держави.
2. *Економічна* – виражається у впливі на суспільне виробництво, соціально-економічні процеси, заохочуючи, обмежуючи і контролюючи їх. Податки до 30% - стимулюють економіку, податки більше 30% примушують економіку “ховатись у тінь”.

Принципи оподаткування:

1. **Справедливість і пропорційність доходам** - ґрунтується на платоспроможності громадян і розмірі доходів.
2. **Простота і стабільність** - платники податків повинні знати ставку податку і правила сплати.
3. **Зручність платежу** - платники податків не повинні мати незручності при сплаті податків, а держава – при їх стягненні.
4. **Зручність управління** – витрати на стягнення податків повинні бути низькими.
5. **Гнучкість і мінімальність** – величина податку повинна корегуватися залежно від економічних умов.

Основні елементи податкової системи:

1. *Суб'єкт податку* – той хто сплачує податок.
2. *Об'єкт податку* – те, що підлягає оподаткуванню (доходи, майно, товари і т.п.).
3. *Податкова ставка* – величина податку на одиницю оподаткування.

Класифікація ставок оподаткування:

а) залежно від рівня податкового тиску на платника податків:

- єдина ставка;
- диференційована ставка;

б) залежно від методу встановлення:

- абсолютна (тверда, фіксована або специфічна);
- відносна – встановлюється у пропорціях до одиниці оподаткування⁴
- комбінована.

в) залежно від формування інтересу у платника:

- стимулююча;
- негативна;
- обмежуюча;

4. Податкові пільги – враховують специфічні умови господарювання даного платника податків (можуть існувати, а можуть і ні). Повинні бути:

- адресними (чітко визначено, хто їх має).
- наступати автоматично (якщо платник має пільги, то вони діють без різних довідок)

5. Методи стягнення податків.

- кадастровий;
- у джерела;
- по деклараціях.

Кадастровий податок нараховується на основі кадастру.

Кадастр – класифікація об'єкту по зовнішнім ознакам, які дозволяють встановити його середню прибутковість.

Як правило, це податок на землю і житло. (Чим краще житло, тим вища плата). Має недолік середніх величин (Поле не всюди однакове – є ямки, бугри і т.ін., а при сплаті податку враховується бальність всього поля).

У джерела податок нараховується до видачі доходу. Стягнення здійснюється бухгалтерією тієї юридичної особи, яка сплачує доход суб'єкту оподаткування.

По деклараціях податок нараховується після одержання доходів платниками податків.

В Україні по деклараціях податок сплачують:

- суб'єкти господарської діяльності, які зайняті індивідуальною трудовою діяльністю;
- творчі працівники;
- громадяни, які працюють за сумісництвом.

6. Види оподаткування:

1. Прогресивний податок на масу прибутку по єдиній ставці.
2. Прогресивний податок на масу прибутку або доходу.
3. Прогресивний податок в залежності від рентабельності або доходності.

Прогресивний або лінійний податок – встановлюється певна податкова ставка.

Використовується в багатьох країнах і в загальній масі податків становить:

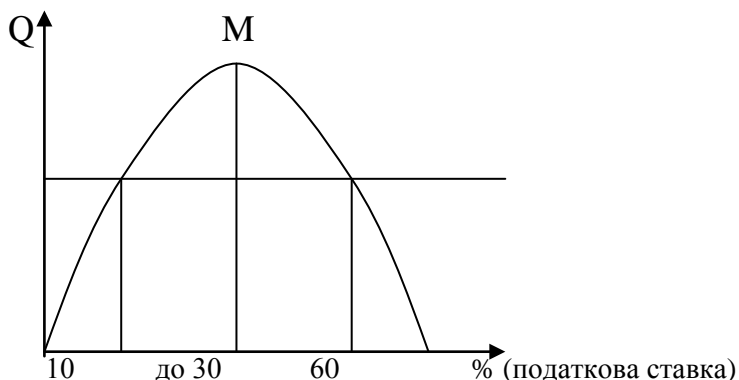
в США - 34%; Японії, Франції – 42%; Англії – 35%; Швеції – 52%; ФРН – 56%.

Прогресивний податок на масу прибутку або доходу – полягає в тому, що чим більший прибуток, тим більший податок. Він приводить до посиленого оподаткування крупних підприємств для вигоди дрібних. Може використовуватися з метою зменшення рівня конкуренції.

Прогресивний податок в залежності від рентабельності або доходності. Ставка податку зростає у відповідності із зростанням рентабельності або доходності.

Регресивний податок – чим вищий доход, тим нижчий податок, він зростає повільніше від доходу. До такого податку держава вдається для того, щоб об'єднати малі підприємства (коли їх дуже багато).

Крива Лафера ілюструє залежність об'єму надходжень до державного бюджету від величини податкової ставки:

7. Податкові органи:

- державна податкова адміністрація України – вища ланка державної податкової служби.

- **державні податкові інспекції** – є структурними підрозділами ДПА, перебуваючи у відносинах підпорядкування.

Основні принципи класифікації податків:

1. По предмету оподаткування:

- на доходи (на прибуток, зарплату);
- на власність (на майно, землю);
- на рух і приріст майна (на спадщину, на рух капіталу, на купівлю землі);
- податок з обігу (на додану вартість);
- податки на споживання і специфічні форми використання доходу (податки на предмети споживання: тютюн, спиртні вироби, податок на право мисливства, лотереї).

2. По державним установам, до яких надходить частина від окремих податків.

- загальнодержавні або федеральні;
- місцеві або земельні;
- обласні;
- церковні.

3. По виду стягнення.

- прями (сплачуються особами і підприємствами)
- непрямі (оподатковуються товари і послуги, встановлюються у вигляді надбавок до цін і тарифів, не зв'язані з розміром доходів, тобто це акцизи, митні збори, фіскальні монопольні податки).

4. По суб'єкту оподаткування.

- податки, які стягуються з підприємств;
- особисті податки, які стягуються з окремих осіб.

Основні види податків:

1. особистий податковий податок – стягується з особистих доходів громадян (зарплати, підприємницького доходу, дивідендів, ренти, гонорарів та ін.)

Питома вага особистого податкового податку у розвинутих країнах в середині 90-х років становила: Австралія, Фінляндія, Данія, Німеччина – майже 48%, Франція, Греція – 12,5%. Із заробітної плати типового працівника у передових країнах світу вилучається від 20% до 35 % податкового податку.

2. податок на додану вартість – є універсальним, оскільки міститься в ціні всіх товарів, стягується залежно від виручки за реалізацію товарів.

3. акциз – є податком на високорентабельні товари – алкогольні та тютюнові вироби, коштовності. Він встановлюється у % з кожної одиниці товару і доказом сплати такого податку є акцизна марка.

В розвинутих країнах коливається від 14% до 25 % в загальній сумі податкових надходжень державного бюджету.

4. **податок на прибутки компаній** – сплачують підприємства з тієї суми прибутку, яка залишається після виплати по банківським позикам і борговим зобов'язанням.

У США його питома вага з 1955 до 2013 р. скоротилася з 20% до 7%, у Канаді – з 17% до 8%, в Італії і Бельгії ці податки зросли.

5. **податок на соціальне страхування** – страхові внески із зарплати по старості, медичному обслуговуванню.

Його питома вага у 2013 р. становила біля 24%.

6. **податок на багатство** – оподатковується нерухомість (будинки, квартири, земельні ділянки, цінні папери).

5. Загальноукраїнські податки, збори та обов'язкові платежі.

До загальноукраїнських податків, зборів та обов'язкових платежів належать:

- ПДВ;
- податок на прибуток підприємств;
- прибутковий податок з громадян;
- акцизний збір;
- митний збір;
- місцеві збори;
- податок на промисел;
- плата за видачу ліцензій та сертифікатів;
- плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;
- кошти в іноземній валюті за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності;
- плата за торговий патент;
- єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності.

Мито - вид непрямого податку, що справляється з товарів, які перевозяться через митний кордон України. На світовому ринку панує тенденція переходу до вільної торгівлі та зменшення митних зборів, проте Україна змушена регулювати свій експорт та імпорт, оскільки ринкові відносини в ній ще формуються.

Види мита:

специфічне – нараховується у грошовому вимірі на одиницю товарів (предметів);

адвалорне – нараховується у відсотках до митної вартості товарів (предметів);

комбіноване, ввізне, вивізне, сезонне, антидемпінгове, компенсаційне, спеціальне.

Податок на промисел – є одним із інструментів регулювання несистематичної підприємницької діяльності фізичних осіб.

Плата за видачу ліцензій та сертифікатів – державна реєстрація легалізує підприємництво та завдяки фінансово-кредитним важелям сприяє його розвитку.

Плата за торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта – підприємця здійснювати певні види підприємницької діяльності.

Єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності – прийнятий згідно з Указом Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та

звітності суб'єктів малого підприємництва" від 22 червня 1999 року з метою розвитку та підтримки малого підприємництва.

Тема 8. Кредитна система та її структура

План.

1. Структура кредитної системи.
2. Суть та функції банків.
3. Пасивні та активні операції банків
4. Кредит та його види.

1. Структура кредитної системи

Кредитна система – це кредитно-фінансові заклади, які створені для накоплення і надання грошових коштів.

Кредитна система складається з :

- I. Банківської системи
- II. Парабанківської системи
- III. Міждержавних кредитних інститутів

До банківської системи входять:

1. Центральний банк (емісійний)

2. Комерційні банки (неемісійні)

3. Спеціалізовані банки:

а) **іпотечні банки** – надають довгострокові кредити під заставу майна і нерухомості.

б) **інвестиційні банки** – здійснюють інвестиційно-засновницькі операції (купувають акції і облігації підприємств)

в) **зовнішньо – торгові** – займаються організацією і проведенням міжнародних розрахунків по експортно-імпортним і неторговим операціям.

г) **сільськогосподарські банки** – фінансують сільське господарство.

д) **інноваційні банки** – здійснюють довгострокове кредитування підприємств, які займаються науковими дослідженнями та розробками.

До парабанківської системи входять:

1. Спеціалізовані кредитно - фінансові інститути:

а) **інвестиційні компанії** – нагромаджують грошові засоби приватних інвесторів шляхом емісії власних цінних паперів і вкладають їх в акції і облігації вітчизняних і закордонних підприємств.

б) **страхові компанії** – використовують накоплені ними грошові засоби для відшкодування можливих збитків внаслідок стихійного лиха та інших несприятливих умов.

в) **лізингові компанії** – організації, які купують предмети довгочасного кредитування (машини, обладнання) і надають їх в довгострокову аренду іншій фірмі чи установі, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна.

г) **факторингові компанії** – купують дебіторську заборгованість клієнтів, пов'язану з постачанням товарів та наданням послуг.

д) **трастові компанії** - які використовують довірчі операції для приватних осіб і організацій.

е) **фінансові компанії** – надають позики як і банки, але замість прийому депозитів випускають короткострокові цінні папери.

ж) **приватні пенсійні фонди** – акумулюють засоби пенсійного забезпечення (кошти не можна забрати до досягнення клієнтами певного віку)

2. Поштово – ощадна система:

а) **поштові відділення**

б) **поштово – ощадні установи** (акумулюють дрібні заощадження населення через поштові відділення і використовують ці кошти для кредитування фінансових установ чи держави).

До міждержавних кредитних інститутів відносяться:

1. Міжнародний валютний фонд.

2. Міжнародний банк реконструкції і розвитку

3. Європейський банк реконструкції і розвитку

4. Банк міжнародних розрахунків

2. Суть та функції банків

Банк – це установа, завданням якої є акумуляція тимчасово вільних коштів, а потім розміщення їх від свого імені.

Банки у своїй діяльності керуються законом України “Про банки та банківську діяльність”

Згідно з діючим банківським законодавством розрізняють 2 типи побудови банківської системи:

1. Однорівнева – всі банки, які знаходяться в країні перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів.

2. Дворівнева – характерна для країн з ринковою економікою та складається з двох рівнів: верхнього та нижнього.

Верхній – емісійні або центральні банки, які обслуговують тільки 2 категорії клієнтів:

- Банківські інститути
- Урядові структури

Нижній – неемісійні або комерційні банки, клієнтами яких є підприємства, організації та населення.

Емісійні банки – це центральні банки, які здійснюють емісію грошей (в різних країнах вони мають різну назву: народні, національні, державні, резервні, банк банків).

В Україні центральним банком є НБУ

Функції НБУ:

1. провідник грошово-кредитної політики держави
2. емісійний центр країни
3. орган банківського нагляду
4. здійснення керівництва всією кредитною системою

5. валютний орган
6. розрахунковий центр країни
7. збереження тимчасово вільних коштів і обов'язкових резервів комерційних банків
8. законодавче та нормативне забезпечення банківської діяльності і формування інформаційної системи.

Комерційні банки – фінансові установи, що безпосередньо виконують функції кредитно-розрахункового обслуговування населення на комерційних принципах за рахунок грошових капіталів та заощаджень, залучених у вигляді внесків.

Функції комерційних банків:

1. Акумуляують тимчасово вільні кошти.
2. Надають кредити.
3. Здійснюють безготівкові грошові розрахунки.
4. Здійснюють емісію цінних паперів.

Економічна роль банків:

1. Сприяють зростанню ефективності виробництва (кредити на нові технології, розширення масштабів виробництва, фінансування сезонних робіт).
2. Здійснюють перерозподіл коштів між галузями.
3. Забезпечують прискорення обігу грошей.
4. Зменшують витрати обігу (перераховують грошові кошти з рахунку на рахунок).

3. Пасивні та активні операції банків

Всі операції банків поділяються на активні і пасивні.

Пасивні – операції за допомогою яких банки залучають грошові ресурси, необхідні для їх функціонування.

1. Утворення власних коштів за допомогою:
  - Внесків засновників
  - Виручки від продажу акцій і облігацій
  - Відрахування від поточних рахунків в резервний фонд
  - Перерозподілений прибуток
2. Прийняття депозитів (вкладів) на рахунки клієнтів (біля 90% коштів, які мають банки).
3. Міжбанківські позики.

Активні – операції, пов'язані з ефективним і прибутковим розміщенням ресурсів банку.

1. Пряме кредитування.
2. Банківські інвестиції.
3. Факторинг.
4. Лізинг.
5. Трастові операції.

Маржа – це різниця між активними і пасивними операціями банку.

4. Кредит та його види

Кредит – надання позик у грошовій формі на умовах повернення, платності і строковості.

А) Повернення, або чим забезпечуються позики:

- позики під векселя;
- позики під товари;
- позики під нерухомість;
- позики під цінні папери;
- позики без особливого забезпечення (бланкові або особисті).

Б) Платність:

- виплата % зразу після видачі позик (позичено 10 грн. під 10%, отримується 9 грн.);
- виплата % по частинам протягом всього строку;
- виплата % в момент погашення позик;
- фіксована ставка % (при нинішньому рівні інфляції – ризикована);
- платність з плаваючим % (інфляція + %).

В) Строковість:

- короткострокові (до 12 місяців);
- середньострокові (від 1 до 5 років);
- довгострокові (більше 5 років).

Види кредиту:

1. Банківський кредит – це рух позичкового капіталу, наданого банками за плату.

Надається :

- для зростання основного та оборотного капіталу,
- накопичення сезонних запасів,
- накопичення товарно-матеріальних цінностей,
- фінансування незавершеного будівництва,
- під реалізацію готової продукції,
- задоволення споживчих потреб населення.

2. Державний кредит – акумуляція державою грошових коштів на основі повернення для фінансування державних витрат (дозволяє мобілізувати грошові ресурси для покриття дефіциту державного бюджету без здійснення додаткової емісії).

3. Комерційний кредит – характеризує кредитні угоди між підприємствами, товарна форма кредиту у вигляді перерозподілу матеріальних доходів між підприємствами.

4. Споживчий кредит – сприяє задоволенню споживчих потреб населення.

Позичковий % - це плата за надання кредиту.

Суб'єктами цих відносин є кредитори (отримують %) та позичальники (сплачують %)

Фактори, які впливають на рівень позичкового %:

1. Загальноекономічні:

- попит і пропозиція на ринку позичкового капіталу
- облікова ставка НБУ
- рівень інфляції

2. Характер відносин між клієнтом і банком:

- клієнти, які мають акції банку,
- клієнти, які мають рахунки в банку,
- клієнти, які не мають ділових стосунків з банком

3. Характер кредитної угоди:

- ефективність заходу
- платоспроможність клієнта
- якість забезпечення
- строк і сума кредиту.

Тема 9. Тенденції розвитку світового господарства План.

1. Суть і закономірності розвитку світового господарства (СГ). Структура і етапи розвитку СГ.
2. Міжнародна виробнича кооперація і інтеграція.
3. Міжнародна торгівля. Основні елементи, функції.
4. Міжнародний рух капіталів. Форми експорту капіталу.
5. Міжнародний рух робочої сили і обмін кадрами. Причини і види міграції.
6. Міжнародна валютна система. Основні елементи МВС.

1. Суть і закономірності розвитку світового господарства (СГ). Структура СГ

Світове господарство – це сукупність національних економік, що тісно взаємодіють та взаємопов'язані.

В основі утворення СГ лежить процес усупільнення виробництва, що виходить за межі національних кордонів.

Основні закономірності в СГ:

- Закон інтернаціоналізації виробництва – поглиблення міжнародного розподілу праці.
- Закон вартості (в інтернаціональному виразі) – обумовлює формування інтернаціональної вартості (світових цін).
- Закон міжнародної конкуренції – між країнами на світовому ринку йде гостра конкурентна боротьба. Ведуче місце в цій боротьбі займають ТНК (транснаціональні корпорації) – фірми, які мають філії більш ніж в 6 країнах.
- Закон нерівномірності економічного розвитку держав – обумовлений стихійністю ринку, конкуренцією, нерівномірністю розвитку окремих фірм та галузей, нерівномірністю освоєння НТП.

Основні етапи формування СГ:

1. Етап формування СГ (II пол. XIX ст.) *Особливості:* СГ в значній мірі базується на неекономічному примусі (збройна сила); гострі суперечки між імперіалістичними державами, колоніями, метрополіями призводили до війн;

2. 20 – 30-ті рр. XX ст. і до 80-х рр. XX ст. *Особливості:* СГ подріблено на 2 системи: світова капіталістична та світова соціалістична

3. З 80-х рр. XX ст. *Особливості:* СГ набуває рис єдиного цілісного утворення (ліквідація світової соціалістичної системи).

2. Міжнародна виробнича кооперація і інтеграція

Міжнародна виробнича кооперація – процес формування стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн. Результатом міжнародної виробничої кооперації є здійснення спільної діяльності по створенню готової продукції.

Основні форми міжнародної виробничої кооперації.

1. За видами: виробничо-технічна; наукова, кооперація в галузі проектування і будівництва.

2. По стадіям: довиробнича; виробнича; комерційна.

3. По використаним методам кооперування: підрядна; договірна спеціалізація; створення спільних підприємств.

Економічна інтеграція – це взаємне переплетення виробничих процесів різних країн.

Вертикальна інтеграція – об'єднання підприємств різних галузей.

Горизонтальна інтеграція – об'єднання підприємств однієї галузі.

Основні форми інтеграційних об'єднань:

- **зона вільної торгівлі** – скасування торгівельних обмежень між країнами;
- **митний союз** – запровадження єдиного митного тарифу і єдиної зовнішньої торгівельної політики;
- **економічний союз** – угода про єдину економічну валютну політику, вільне переміщення товару, капіталу і робочої сили.

3. Міжнародна торгівля. Основні елементи, функції

Міжнародна торгівля – це система обміну товарами на міжнародному рівні.

Показники динаміки зовнішньої торгівлі: об'єм експорту, імпорту, зовнішньоторговий оборот.

Класифікація міжнародної торгівлі за напрямками:

1. За експортними операціями :

- пасивний експорт (країна вивозить надлишки);
- активний експорт (вивозить на світовий ринок товари).

2. За імпортними операціями:

- пасивний імпорт (завозить товари нерегулярно);
- активний імпорт (є постійним показником).

Класифікація міжнародної торгівлі за об'єктом торгівлі:

- торгівля готовою продукцією;
- торгівля сировиною і сільськогосподарською продукцією;
- торгівля послугами.

Основні центри торгових зв'язків на міжнародному ринку: міжнародні товарні біржі; міжнародні товарні аукціони; міжнародні ярмарки; міжнародні торги (організуються періодично); виставки (публічна демонстрація діяльності).

Експорт – вивезення товарів і послуг;

імпорт – ввезення товарів і послуг.

Співвідношення між вартістю експорту і вартістю імпорту називається **торговельним балансом**.

Сума експорту і імпорту становить **зовнішньоторговельний оборот**, а різниця між ними – **сальдо торговельного балансу** (якщо величина експорту більше за величину імпорту – сальдо позитивне, якщо навпаки – негативне).

У 1948 році було утворено Генеральну угоду з тарифів і торгівлі (ГАТТ). З січня 1996 року її перетворено у світову організацію торгівлі (СОТ), до якої входить понад 130 країн. Україна стала членом СОТ у травні 2008 року.

4. Міжнародний рух капіталів. Форми експорту капіталу

Вивіз капіталу (експорт) – це процес, при якому частина капіталу забирається з національного обороту і переміщується в товарній чи грошовій формі у виробничий процес чи сферу обігу іншої країни.

Причини вивезення капіталу:

1. Відносне перенакоплення капіталу в країнах-експортерах.
2. Різниця між попитом і пропозицією на капітал у різних сферах світового господарства.

Основні форми вивозу капіталу:

- За формами власності: державний, офіційний, приватний
- За характером використання інвестицій: підприємницька форма – у виробництво, позикова форма – в кредит
- За строками: короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років), довгострокові (більше 5 років).
- За метою:

Прямі інвестиції – дають право контролю і управління виробництвом і носять довгостроковий характер.

Портфельні інвестиції – не дають права контролю над підприємством і носять тимчасовий характер.

Світовий ринок позикових капіталів – це сукупність економічних відносин між тими, хто дає і бере кредити в різних країнах.

Має два сектори: грошовий (обслуговує рух платіжних засобів) і ринок капіталів (довгострокові кредити, ринок цінних паперів, ринок золота).

Наслідки вивозу капіталу:

Для країн - експортерів	Для країн - імпортерів
- збільшення безробіття всередині країни;	- створення нових робочих місць;
- скорочення приросту ВВП;	- зростання обсягу ВВП;
- зменшення надлишку не	- запровадження нових

застосованого капіталу; - посилення впливу на країну-імпортера капіталу; - зростання ринків збуту вітчизняних товарів.	технологій і форм організації виробництва; - збільшення валютних надходжень; - зростання економічної залежності від країни-експортера капіталу.
--	---

5. Міжнародний рух робочої сили і обмін кадрами. Причини і види міграції

Міжнародний рух робочої сили – це процес стихійного чи організованого переміщення робочої сили в межах міжнародного ринку праці.

Основні форми:

- Еміграція - виїзд певної категорії громадян в інші країни.
- Іміграція – в'їзд громадян в країну
- Реіміграція – повернення емігрантів на батьківщину

Причини міграції:

1. Економічні: національна різниця в заробітній платі і безробіття; 2. Політичні; 3. Сімейні; 4. Релігійні; 5. Національні.

Найбільшими світовими ринками робочої сили є: Західна Європа, Близький Схід, США, Австралія. Німеччина – має емігрантів до 7 млн. чол., Франція – більше 4 млн. чол., Англія – біля 2 млн. чол., США – більше 5 млн. чол.

Соціально-економічні наслідки міжнародного руху робочої сили:

Для імпортерів робочої сили:

Позитивні:

- Зростання конкурентоспроможності вироблених в країні товарів, завдяки зниженню витрат виробництва
- Підвищення іноземними робітниками попиту на товари вітчизняного виробництва
- Економія витрат на освіту і професійну підготовку
- Не забезпечення пенсіями іноземних робітників

Негативні:

- Поява тенденцій до зниження реальної заробітної плати
- Виникнення елементів соціальної напруги в країні

Для експортерів робочої сили:

Позитивні:

- Отримання валютних надходжень (переводи родинам)
- Зменшення проблем безробіття
- Підвищення кваліфікації робітників завдяки передовим технологіям

Негативні:

- Від'їзд кваліфікованих робітників
- Тенденція до зростання споживання зароблених коштів за кордоном
- Труднощі у працевлаштуванні після повернення.

Особливості міграції робочої сили на сучасному етапі:

- постійне зростання масштабів міграції;
- виїзд переважно молодих людей (до 35 років);
- зростання нелегальної міграції;
- зростання міграції науково-технічних працівників;
- зростання маятникової міграції.

6. Міжнародна валютна система. Основні елементи МВС.

Міжнародні валютні відносини – це сукупність економічних відносин між країнами, юридичними і приватними особами, міжнародними економічними, фінансово-кредитними організаціями з приводу функціонування і розвитку валюти.

Двома основними формами валютної системи є: національна і світова валютні системи.

Світова валютна система найкраще виконує свої функції за умов функціонування конвертованих валют.

Конвертована валюта – це національна грошова одиниця, що має здатність вільно (через купівлю-продаж) обмінюватися на іноземні валюти, виконувати функції світових грошей, тобто вільно використовуватися у міжнародному платіжному обігу для здійснення міжнародних розрахунків. Розрізняють:

- вільну, або повністю конвертовану валюту;
- частково конвертовану (допущення лише зовнішньої конвертованості, тобто вільне використання іноземними особами лише в поточних чи зовнішньоторговельних розрахунках);
- неконвертовану валюту, тобто держава повністю забороняє операції обміну своєї валюти на іноземну, або дозволяє це робити за згодою уповноважених валютних органів.

У межах перших двох форм конвертованості виділяють:

Зовнішню конвертованість – означає, що іноземні держави, підприємства і громадяни можуть вільно переказувати свої вклади, зроблені у дану національну валюту (цей вид конвертованості пов'язаний з операціями руху капіталів і кредитів);

Внутрішню конвертованість – означає право підприємств і громадян тієї чи іншої країни вільно купувати іноземну валюту для проведення ділових операцій.

Зараз у світі налічується більше 300 найменувань національних грошей, проте лише 20 держав (США, Англія, Німеччина, Японія, Канада, Данія, Нідерланди, деякі багаті нафтою країни Близького Сходу) мають повністю конвертовану валюту, а близько 50 держав світу – частково конвертовану.

Членство України у МВФ з вересня 1992 року зобов'язало її ввести часткову конвертованість валюти.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн.

На валютний курс впливають: стан платіжного балансу; рівень інфляції; співвідношення між попитом і пропозицією кожної валюти; міграція капіталів між країнами; політична стабільність;

стійкість валюти і довіри до неї та ін.

Валютна політика – це сукупність економічних, політичних, правових заходів, які здійснюються державними органами, центральними банками та міжнародними валютно-фінансовими організаціями у сфері валютних відносин.

За строками проведення розрізняють:

1. *Поточну валютну політику*, основними формами якої є облікова (дисконтна) політика і девізна політика.

Дисконтна політика здійснюється через зміни процентної ставки центрального банку за кредит з метою впливу на валютний курс (підвищення % ставок сприяє притоку капіталів з інших країн, що підвищує курс валюти даної країни і навпаки).

Девізна політика здійснюється через валютну інтервенцію (купівлю-продаж державним органам іноземної валюти з метою впливу на курс національної валюти), посилення або послаблення валютних обмежень.

2. *Довготермінову валютну політику*, яка передбачає довготермінові заходи структурного характеру у поступовій зміні валютного механізму.

Її методами є: міждержавні угоди і переговори у межах МВФ; міждержавні угоди і переговори на регіональному рівні; проведення валютних реформ.

Міждержавне валютне регулювання здійснюється за допомогою таких організацій: МВФ, Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Європейської валютної системи (ЄВС), валютного комітету ЄЕС, комітету президентів центральних банків, Банку міжнародних розрахунків у Базелі та ін.

У 2002 році євро замінило національні валюти 11 країн Європейського Союзу.

Задачі по “Основам економічної теорії” і приклади їх розв’язання.

Задача 1.(на розрахунок ціни ринкової рівноваги).

Функція попиту на товар задана формулою $Q_d = 6 - P$, а функція пропозиції $Q_s = -3 + 2P$, де Q_d – обсяг попиту в млн. шт., Q_s – обсяг пропозиції в млн. шт., P – ціна у грн.

Визначити:

А) Ціну ринкової рівноваги та обсяг продажу.

Б) Припустивши, що ціна ринкової рівноваги становить 2 грн., визначити обсяг продажу, величину незадоволеного попиту.

В) Яка ситуація складеться на ринку, якщо ціна підніметься до 4 грн. за одиницю товару.

Розв’язання.

А) Запишемо умову ринкової рівноваги: $Q_d = Q_s$. Згідно даних задачі матимо: $6 - P = -3 + 2P$; $3P = 9$; $P = 3$. Отже, рівноважна ціна $P^* = 3$ грн.

Рівноважний обсяг продажу визначимо, підставивши значення P^* в рівняння функції попиту або пропозиції: $Q^* = 6 - P^* = 6 - 3 = 3$.

Б) Якщо на ринку даного товару ціна складе 2 грн., то попит на товар перевищуватиме його пропозицію. Обсяг попиту складає: $Q_d = 6 - 2 = 4$ (млн. шт. в

рік), обсяг пропозиції: $Q_s = -3 + 2 \times 2 = 1$ (млн. шт. в рік) Утворюється дефіцит в розмірі $Q_d - Q_s = 4 - 1 = 3$ (млн. шт.)

В) Якщо ціна встановлюється на рівні 4 грн., то $Q_d = 6 - 4 = 2$ (млн. шт. в рік), а : $Q_s = -3 + 2 \times 4 = 5$ (млн. шт.) Тобто обсяг пропозиції перевищуватиме обсяг попиту. Утвориться надлишок товару у розмірі $Q_s - Q_d = 5 - 2 = 3$ (млн. шт. в рік).

Задача 2. (на розрахунок курсу акції)

Номінальна ціна акції фірми складає \$1000. Курсова вартість на даний період на 20 % вища номінальної. Визначити розмір річних дивідендів на одну акцію, якщо позичковий банківський процент складає 8 % річних.

Розв'язання. Розмір річних дивідендів на акцію обчислюється за формулою:

Дивіденд = Курс акції x позичковий процент / 100 %.

Спочатку знайдемо курсову вартість акції. Курс акції = номінал + величина його перевищення. $K_a = 1000 + 1000 \times 0,2 = 1200\$$. Звідки: дивіденд = $1200 \times 8\% / 100\% = 96\$$.

Задача 3. (на розрахунок кількості грошей, необхідних для обміну)

Розрахуйте кількість грошей необхідних для обігу, якщо:

Сума цін реалізованих за рік товарів 11 млрд., з них продано в кредит з відстрочкою платежу – 4 млрд.; платежі, по яким настав строк плати – 3 млрд.; взаємопогашаючі платежі – 2 млрд. Швидкість обігу грошей становить 4 обіги на рік.

Розв'язання. Кількість грошей, необхідних для обміну обчислюється за формулою:

$K_g = СЦ - К = П - ВП / Ш_о$, де

K_g - кількість грошей, необхідних для обміну, $СЦ$ – сума цін всіх вироблених товарів і послуг; $К$ – сума цін товарів і послуг, проданих в кредит, $П$ – платежі, по яким настав строк плати, $ВП$ – взаємопогашаючі платежі (бартерний обмін), $Ш_о$ – швидкість обертів грошової одиниці. Підставивши дані, маємо $K_g = 11-4+3-2 / 4 = 2$ (млрд.)

Задача 4. (на розрахунок величини ренти).

На трьох однакових ділянках землі одержано врожай відповідно: на кращій – 40 ц., на середній – 35 ц., на гіршій – 30 ц. Ринкова ціна 1 ц. зерна становить 160 грн. Розрахувати диференціальну ренту, яку отримують підприємці на середній та кращій ділянках.

Розв'язання. Спочатку знайдемо абсолютну ренту, тобто дохід, який одержить власник найгіршої ділянки. Вона складає $160 \text{ грн.} \times 30 = 4800 \text{ грн.}$ Диференціальна рента утворюється на кращих і середніх ділянках. На середній вона становитиме: $35 \times 160 \text{ грн.} - 4800 = 800 \text{ грн.}$; на кращій – $40 \times 160 \text{ грн.} - 4800 = 1600 \text{ грн.}$

Задача 5. (на розрахунок прибутку банку)

Клієнти поклали в банк 3 млн. грн. на депозитні рахунки під 15% річних. З них 2 млн. грн. банком видано у вигляді позик під 25% річних. Який прибуток отримає банк від цих операцій ?

Розв'язання. Банківський прибуток складає різниця між процентами за надані кредити і процентами по вкладах.

За наданих 2 млн. грн. у вигляді кредиту банк отримає: $2 \text{ млн.} \times 0,25 = 500$ тис. грн.

Він повинен сплатити по депозитним рахункам відсотки на суму: $3 \text{ млн.} \times 0,15 = 450$ тис.

Отже прибуток банку по цих операціях буде: $500 \text{ тис.} - 450 \text{ тис.} = 50 \text{ тис.} \text{ грн.}$

Задача 6. (на розрахунок курсу національної валюти)

У таблиці наведені дані про попит на гривні та їх пропозицію:

Ціна гривні в дол.	Обсяг попиту на гривні (млн грн.)	Обсяг пропозиції гривень (млн. грн.)
0,25	300	370
0,28	340	340
0,30	360	310

Визначити рівноважний курс долара і яка кількість доларів буде куплена на валютному ринку.

Розв'язання.

Рівноважний курс долара визначається при збігу попиту і пропозиції, значить, при ньому гривня буде коштувати 0,28 дол., а долар: $1 / 0,28 = 3,57$ грн. На валютному ринку буде куплено: $340 \times 0,28 = 95,2$ млн. дол.

Задача 7. (на визначення норми і маси додаткової вартості)

На виготовлення одного виробу витрачається:

- Сировини і матеріалів на суму 4 дол.
- Засобів виробництва 6 дол.
- Вартість робочої сили 5 дол.
- Новостворена вартість 8 дол.

Знайти норму і масу додаткової вартості.

Розв'язання. Вартість товару визначається за формулою: $W = C + V + M$, де C – постійний капітал, V – змінний капітал, M – маса додаткової вартості. $C = 4 + 6 = 10$ дол. $V = 5$ дол. $M = 8$ дол. Норма додаткової вартості визначається за формулою: $m' = M / V \times 100 \%$. Підставимо дані:

$$m' = 8 / 5 \times 100 \% = 160 \%$$

Задача 8. (на визначення норми прибутку)

На виготовлення одного виробу витрачається:

- Сировини і матеріалів на суму 4 дол.
- Засобів виробництва 6 дол.
- Вартість робочої сили 5 дол.
- Новостворена вартість 8 дол.

Знайти норму прибутку.

Розв'язання. Норма прибутку визначається за формулою: $p' = M / (C + V) \times 100\%$. Підставимо: $p' = 8 / (10 + 5) \times 100\% = 53 \%$.

Задача 9. (на розрахунок необхідного і додаткового робочого дня)

Робочий день - 8 год. Норма додаткової вартості 100 %. Знайти необхідний робочий час.

Розв'язання. Тривалість робочого дня складається з необхідного і додаткового робочого часу. $P.д = V + M = 8$ год. Норма додаткової вартості визначається за формулою: $m' = M / V \times 100 \%$. Вирішуємо рівняння: $V + M = 8$ год. і $M / V = 1$; звідси $M = 4$ год., $V = 4$ год.

Задача 10. (на розрахунок норми прибутку)

В підприємство вкладено капітал 20 тис. Органічна будова капіталу 4 :1. Норма додаткової вартості 200 %. Визначте норму прибутку.

Розв'язання. Органічна будова капіталу це: C / V . Вкладений капітал: $C + V$. Норма додаткової вартості визначається за формулою: $m' = M / V \times 100 \%$, а норма прибутку визначається за формулою: $p' = M / (C + V) \times 100\%$. Виходячи з даних, маємо: $C = 16$ тис., $V = 4$ тис. Так як $m' =$

$= 200\%$, то $M = 2 V = 8$ тис. Тоді, $p' = 8 \text{ тис.} / (16 \text{ тис.} + 4 \text{ тис.}) \times 100\% = 40\%$.

Довідник по економіці

Акціонерне товариство – це велике підприємство, що виникає внаслідок об'єднання грошових коштів (індивідуальних капіталів, державних засобів, особистих заощаджень) шляхом реалізації акцій. Акціонерні товариства виникають в останій третій 19 ст., коли для створення крупного підприємства капіталу окремого підприємця було недостатньо. Роль акціонерного товариства в сучасній економіці велика. Наприклад, американські корпорації (так називаються в цій країні акціонерні товариства), хоч і складають приблизно п'яту частину загального числа підприємств США, але створюють більше 90 % національного валового доходу. Акціонерне товариство організується шляхом продажу особливого виду цінних паперів-акцій.

Акція - цінний папір, що дає її володарю право отримувати долю доходу акціонерного товариства і брати участь в управлінні його справами. Купівля і продаж акцій відбувається на ринку цінних паперів, організаційною формою якого виступає фондова біржа. Акції розрізняються:

1. За характером розпорядження ними: "іменні" – на велику суму, "на пред'явника" – на дрібну суму.

2. За розмірами доходу, який вони приносять (по "звичайним" акціям дохід залежить від поточного прибутку акціонерного товариства, а по "привілейованим" – раніш встановлений постійний дохід).

3. За кількістю голосів на загальних зборах акціонерів товариства: безголосі, одноголосі, багатоголосі акції. Виділяють і так звані "сині коренці" – акції крупних компаній, що регулярно виплачують доходи. Найменшим попитом серед покупців користуються акції нових і тому маловідомих фірм.

Доход, який отримує власник акції називається "дивідендом". Акції продаються і купуються не за номінальною ціною, а за "курсом".

Курс акції – це її ціна на фондовій біржі, яка прямо пропорційна рівню дивіденду і зворотньо пропорційна рівню позикового проценту, тобто доходу, який отримує вкладчик банку. Акція продається за таку суму грошей, яка при її покладенні до банку принесе прибуток не нижче дивіденду. Курс акції залежить від попиту і пропозиції на даний вид акцій. Під час економічного підйому дивіденди

зростають і курс акцій підвищується. Під час кризи він падає, так як знижується дивіденд, зростає позиковий процент і падає попит на цінні папери.

Документ, за яким акціонерне товариство виплачує акціонеру дивіденд, називається «купонним листом».

Купонний лист – це частина акції, яка складається із окремих купонів, на кожному з яких позначений строк платежу. Коли строк підходить, акціонер відрізає черговий купон і віддає для оплати. Від цієї операції залишився вираз «стригти купони», тобто отримувати доходи без витрат праці. Сучасні акціонерні товариства поряд із купонною системою використовують і безготівкові розрахунки, тобто перерахування дивіденду на розрахунковий банківський рахунок акціонеру. Керівники акціонерних товариств, крім дивідендів, можуть, за рішенням загальних зборів, отримувати додаткову винагороду, яка називається «тантьєм». Він виплачується із чистого прибутку акціонерного товариства і встановлюється, як певний процент від нього. Розмір тантьєма найчастіше більший, ніж посадовий оклад одержувача. Певний вплив на діяльність акціонерного товариства мають акціонери, які володіють **контрольним пакетом акцій** – кількістю акцій, яка дає вирішальне число голосів в управлінні акціонерним товариством. Формально цей пакет повинен складати більше 50 % акцій. На практиці ж достатньо володіти 20 – 30 % акцій для фактичного контролю над товариством. По-перше, велика кількість дрібних власників робить неможливим їх одночасну присутність на загальних зборах – вищому органі управління акціонерним товариством. По-друге, існує «система участі», суть якої – у створенні «дочірніх» акціонерних товариств. Найбільш розповсюдженою сьогодні формою «системи участі» є «холдінг-компанії».

Холдінг-компанії – це організації, основна функція яких – керувати діяльністю декількох акціонерних товариств через володіння їх контрольним пакетом акцій. Холдінгом сьогодні є майже кожна крупна компанія чи банк. Уже при організації акціонерних товариств його засновники отримують дохід, який називається «засновницький прибуток».

Засновницький прибуток – це різниця між сумою, яка отримана від реалізації акцій і дійсним капіталом, який необхідно вкласти у виробництво. Засновницький прибуток отримують як різницю між курсом акцій і номіналом тих акцій, які випускаються. В економічному житті бувають періоди, коли число акціонерних товариств швидко зростає. Це явище отримало назву «грюндерської гарячки». Грюндери (засновники) поспішають створити акціонерне товариство для отримання засновницького прибутку, швидко скупаючи акції різних акціонерних товариств, створюють фіктивні підприємства і за рахунок цього викачують значні прибутки. Одночасно відбувається роззорення дрібних акціонерів. «Грюндерська гарячка» виникає при підйомі виробництва.

Банк – фінансове підприємство, яке зосереджує тимчасово вільні фінансові кошти (підприємств, організацій і громадян) з метою надання їх в борг (в кредит) за плату під проценти.

Історичними попередниками банків були лихварі, тобто особи, які надавали грошові позики під проценти. Лавка, на якій сидів лихвар називалася «банко», - звідси і назва «банк». Основні категорії банківської діяльності:

Авуари – це всі кошти банку, включаючи іноземну валюту, його рахунки в іноземних банках, а також внески приватних осіб і організацій.

Депозити – складова частина банківських авуарів: вклади підприємств, організацій, населення, які зберігаються в банку.

Емісія – випуск в обіг грошей і цінних паперів, який здійснюється, як правило, центральним емісійним банком країни.

Інвестиція – довгострокове вкладення грошей в будь-яке перспективне підприємство чи галузь.

Маржа – різниця між процентом, під який банк видає кредит позичальнику, і **Кредит**(банківський) – надання банком грошових позик (державі, підприємствам, окремим особам).

Позика – грошова сума, яка надається позичальнику на визначений термін часу за умовою її повернення із виплатою проценту за її користування.

Позиковий процент – це оговорена грошова сума, яка виплачується позичальнику процентом, під який банк приймає депозити. Величина позикового проценту залежить від ряду факторів: від терміну, на який видаються гроші: чим триваліше термін користування, тим більше процент і від ступеня ризику: чим вище скупінь ризику, тим вище позиковий процент.

Дебітор – підприємство, організація чи окремих громадянин, які взяли в банку позику.

Факторінг – скупка по дешевим цінам платіжних доручень якого-небудь підприємства і потім отримання по ним повної суми боргу.

Лізинг – купівля банком засобів виробництва з наступною здачею їх у довгострокову аренду виробнику.

Санация – система заходів, які проводяться банками для підвищення конкурентноздібності підприємств чи попередження банкрутства.

Вексель – беззаперечний грошовий борговий документ. Випишується за визначеною формою в разі придбання якого-небудь майна з відстрочкою платежу. Банки скуповують векселі за більш низькою вартістю з метою наступного пред'явлення боржнику і отримання повної суми боргу. Векселі, як і акції, продаються і купуються. Вексельний курс визначається співвідношенням різниці між сумою боргу, продажною ціною векселя і банківським процентом.

Чек – спеціальний документ, який вміщує письмове розпорядження банку видати певній особі певну суму.

Аккредитив – різновид чеку, який засвідчує право особи, на ім'я якої він виписаний, отримати в банку вказану в ньому суму.

За функціями і характеру операцій банки підрозділяються на центральні (емісійні), комерційні (депозитні), інвестиційні, заощаджувальні.

Центральний (емісійний) банк здійснює керівництво і нагляд над усіма банками країни. Він зберігає тимчасово вільні кошти і обов'язкові резерви інших банків, надає їм кредити, монопольно здійснює емісію загальнодержавних

кредитних грошей (банкнот), проводить касове виконання державного бюджету і кредитує державу.

Комерційні банки складають основу кредитно-грошової системи країни і концентрують у своїх руках більшу частину її ресурсів.

Інвестиційні банки займаються емісійно – засновницькими операціями по цінних паперах (випускають цінні папери), виконують їх купівлю-продаж як на фондовій біржі, так і за її межами, а також видають цільові довгострокові позики.

Заощаджувальні банки як і заощаджувальні каси, концентрують грошові заощадження населення, але відрізняються від кас більш широким колом операцій, що зближує їх з комерційними банками.

Пасивні операції – це дії банку, за допомогою яких він бере в якості депозитів вільні грошові кошти.

Активні операції – це дії банку, за допомогою яких він розміщує грошові кошти (пряме кредитування, банківські інвестиції, факторинг, лізинг, операції з векселями)

для отримання доходу у вигляді банківського проценту.

Фондова біржа – установа, де продаються і купуються цінні папери (акції, облігації)

Основне призначення фондової біржі: мобілізація тимчасово вільних грошових капіталів за допомогою купівлі - продажу цінних паперів.

Товарна біржа – особливе посередницьке підприємство, яке спеціалізується, як правило, на купівлі – продажу крупних партій одного товару (цукор, зерно, кава)

Біржа праці – установа, яка займається працевлаштуванням безробітних, обліком незайнятих робочих місць, профорієнтацією молоді, виплатою грошей по безробіттю, прогнозуванням потреби в робочій силі певної професії. Як правило, біржа праці є державною установою.

Брокер – (біржевий маклер) посередник між продавцями і покупцями цінних паперів на фондовій чи товарній біржі. За свої послуги брокер отримує винагороду “куртаж”, сума якої визначається біржевим комітетом і залежить від розміру угоди. Функції брокера можуть виконувати як фізичні, так і юридичні особи (маклерські фірми). Брокери заключають угоди від імені і в інтересах своїх клієнтів. В ряді країн на біржі працюють особливі маклери – “курсові”, які зобов’язані слідкувати за курсом цінних паперів, заключати будь-які угоди їм заборонено.

Котирування: 1)Визначення цін (біржевого курсу) на товари чи цінні папери на біржах; 2) Обіг цінних паперів компаній, зареєстрованих на біржі. Біржові котирування публікуються у спеціальних курсових бюлетенях, а також у ведучих економічних газетах і журналах.

Валюта – 1)Грошова одиниця певної країни. 2) Грошові знаки іноземних держав, які використовуються як у міжнародних, так і внутрішніх розрахунках (іноземна валюта).

Конвертована валюта – грошові знаки однієї країни, які вільно обмінюються на грошові знаки іншої країни. При цьому обмін без обмежень здійснюється громадянами і організаціями як всередині країни , так і за її межами.

Частково конвертована валюта – грошова одиниця країни, яка має обмеження при обміні на інші валюти: обмінюються не на всі іноземні валюти і право обміну без обмежень надається тільки іноземним громадянам.

Неконвертована валюта – грошова одиниця країни, яка не обмінюється на інші валюти, що функціонують у данній країні. Обмін грошових знаків різних країн здійснюється за “валютним курсом” – ціні грошової одиниці однієї країни (національної валюти), вираженій у грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс може змінюватись. Він впливає на зовнішньоторговий оборот країни, підвищуючи чи знижуючи конкурентноздібність товарів.

Гроші паперові (купюри) – це знаки, які заміщують у процесі купівлі-продажу золото. Вони випускаються державою і мають офіційно встановлений курс. Розрізняють два основних види паперових грошей :

1)**Казначейські білети** – дрібні паперові гроші, які випускаються держбанком. Казначейські білети за законом забезпечуються всім майном держави і обов’язкові до прийому на всій території.

2)**Банкнота** – (банківський білет) особливий вид паперових грошей, який випускається емісійними банками і заміщує в обігу повноцінні (золоті і срібні) гроші.

Історія обігу паперових грошей знає і інші види паперових грошей – наприклад, “ассигнації” (перші паперові гроші в Росії, які ходили там з 1769 по 1848 рр.), “векселі” – приватне боргове зобов’язання, “бони” – короткострокові боргові зобов’язання, які замінювали розмінні монети.

Монета – це грошовий знак, виготовлений з металу(золота, срібла чи мідних сплавів, в наш час – із різних сплавів міді, нікелю, алюмінію)

Перший монетний двір з’явився у Давньому Римі при храмі Юнони – Монети, звідси і термін “ монета “

Масштаб цін – вагова кількість золота, яка прийнята в данній країні за грошову одиницю.

Девальвація – зміна масштабу цін в бік зменшення золотого вмісту національної грошової одиниці.

Ревальвація – зміна масштабу цін в бік збільшення золотого вмісту національної грошової одиниці.

Інфляція – знецінення паперових грошей внаслідок їх черезмірного випуску у порівнянні з потребою. Інфляція може бути і наслідком скорочення виробництва товарів при незмінній кількості випущених паперових грошей. Супроводжується зростанням цін, зниженням життєвого рівня населення.

Стагфляція – такий стан економіки країни, коли депресія (застій в економіці) поєднується з розвитком інфляційного процесу.

Дефляція – метод стабілізації грошового обігу шляхом вилучення надмірної кількості паперових грошей. Використовується для боротьби з інфляційними процесами шляхом підвищення цін, податків, скорочення державних витрат, кредитів.

Нуліфікація – радикальний метод поновлення стабільності грошового обігу шляхом анулювання державою знецінених паперових грошей. Використовується у

тих випадках, коли купівельна спроможність грошей внаслідок інфляції зводиться практично до нуля.

Деномінація – обмін знецінених грошових знаків попередніх випусків на нові. Відповідно перераховуються ціни, тарифи і зарплата.

Золотий запас країни – резервний фонд золота у зливках і монетах, який знаходиться у центральних банках країни і забезпечує, головним чином, міжнародні розрахунки.

У ринковій економіці широко використовуються **“безготівкові розрахунки”** – метод розрахунку підприємств між собою і державою, який здійснюється банками без використання готівки(шляхом відповідного оформлення рахунків).

Заробітна плата – грошова оплата праці найманого робітника, у ринковій економіці, еквівалентна вартості його робочої сили. Заробітна плата має дві основні форми :”погодинну” і “за кількість виготовленої продукції”.

Погодинна зарплата – оплата праці прямо залежить від тривалості роботи.

За кількість виготовленої продукції – залежить від кількості виготовлених виробів.

Два види зарплати:

Номінальна – сума грошей, яку робітник отримує щомісячно.

Реальна – кількість товарів і послуг, які він реально може придбати на заробітну плату при данному рівні цін.

Монополія – підприємство (фірма, акціонерне товариство, банк), яке займає пануюче положення в певній сфері економіки, що дозволяє йому отримувати максимальний прибуток. Монополія виникає шляхом встановлення контролю над умовами виробництва і реалізацією певного товару.

Види монополій :

1) **Картель** – угода між учасниками про долю кожного в загальному об’ємі виробництва, цінах на товари, умовах найму робочої сили, обміні патентами і розмежуванні ринків збуту. Фірми, які входять до картелю, в адміністративному і фінансовому відношенні залишаються самостійними. Але умови угоди для них є обов’язковими. Картелі були найбільше розповсюджені у Німеччині в кінці 19 ст.

2) **Синдикат** – на відміну від картелю тут збут продукції і закупка сировини здійснюються його учасниками разом. Внаслідок цього учасники синдикату втрачають комерційну самостійність, але зберігають виробничу і юридичну самостійність.

3) **Трест** – форма монополії, в якій підприємства, що об’єднуються втрачають не тільки комерційну, але й виробничу самостійність. В тресті здійснюється єдине управління. Виникли і отримали великий розвиток в США.

4) **Концерн** – характеризується тим, що підприємства, які до нього входять, не мають самостійності і знаходяться під єдиним фінансовим контролем з боку головної фірми. Концерн об’єднує підприємства різних галузей промисловості, торгівлю, транспорт, фінансові компанії, банки.

5) **Корпорація** – різновид монополістичного об’єднання на основі акціонерного капіталу. Корпорації відіграють ведучу роль в економіці розвинутих

країн. В після воєнний період багато з них мають транснаціональний характер і панують у міжнародних економічних відносинах.

б) Консорціум – тимчасова угода між промисловими компаніями, банками, яка заключається для здійснення крупних проєктів, проведення значних фінансових операцій по розміщенню цінних паперів, проведення наукових досліджень. Його учасники повністю зберігають самостійність.

7) Монополія державна – підкорення державі певних сфер господарського життя (наприклад, монополія зовнішньої торгівлі)

В умовах ринкової економіки особливе значення має демонополізація – процес зменшення монопольного становища крупних підприємств. Це передбачає прийняття антимонопольного законодавства і створення спеціального державного органу, який би займався його реалізацією.

Податки - обов'язкові платежі підприємств, організацій і громадян державі.

Держава не може існувати без податків, бо вони джерело національного доходу.

Податки виконують дві функції:

Фіскальна функція – формування грошових доходів держави.

Економічна функція – в регулюванні (заохоченні чи стримуванні) темпів розвитку суспільного виробництва, впливі на політику капітальних вкладень, платоспроможний попит населення.

Податковий механізм – сукупність правил оподаткування, які встановлюються державою законодавчим шляхом. Податковий механізм визначає: хто сплачує податки, що підлягає оподаткуванню (доходи, майно, товари), із якого доходу сплачується податок (зарплата, прибуток, дивіденд), в яких одиницях вимірюється податок. **Податкова ставка** – доля податку в одиниці об'єкту оподаткування, виражена у процентах називається "**квотою**". Податкова ставка поєднується з "системою пільг". Пільги можуть бути "адресними" і діяти автоматично.

Способи оподаткування: **Кадастровий** -на підставі кадастру (класифікація об'єктів за ознаками, які дозволяють визначити їх доходність), **У джерела** – до виплати доходу, **По декларації** – після отримання доходу. Розрізняють прямі і опосередковані податки:

Прямі податки беруться безпосередньо з доходу, тому розмір цього податку визначений.

Опосередковані податки – це надбавки, які включаються державою в ціну товарів і послуг.

Податок з обороту – головний вид акцизного податку. Являє собою встановлювану і регульовану державою обов'язкову надбавку до рознічної ціни деяких видів товарів. Як правило, це винно-горілчані вироби, тютюн, автомобілі, складна побутова техніка. Розмір податкових надходжень до бюджету визначається двома факторами: **рівнем ставки податків і розмірами доходів**, які підлягають оподаткуванню.

Населення, як правило, обкладається **прогресивним податком** – це метод оподаткування при якому ставка податку зростає випереджаючими темпами у

порівнянні із зростанням доходів. Офіційним представником у податковій сфері виступає **податкова інспекція** – державна установа, яка здійснює контроль за правильністю оподаткування і використання податкового законодавства.

Головним документом для оподаткування в ринковій економіці виступає **декларація** – добровільна заява платника фінансовим органам про величину і джерела своїх доходів, прихована величина доходів є уголовним правопорушенням.

Прибуток – це надлишок виручки від продажу товарів над витратами виробництва. Мета – максимізація прибутку. Види прибутків: підприємницький доход (в промисловості), торговий прибуток, банківський прибуток, земельний прибуток, земельна рента, засновницький прибуток (в акціонерних товариствах), монопольний прибуток – за рахунок монопольних цін.

Прибуток є узагальнюючим показником підсумків господарської діяльності підприємства. Розрізняють два види прибутків підприємства:

Валовий прибуток – загальний фінансовий результат, який дорівнює різниці між сукупними доходами і витратами підприємства.

Чистий прибуток (чи балансовий) – це прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків, використовується на розширення виробництва і на споживання. Рівень прибутковості вимірюється **рентабельністю**, яка показує ступінь доходності (ефективності) підприємства і рахується як відношення прибутку до собівартості (витрат на виробництво)

Ринок (у широкому значенні) – така організація суспільного виробництва, при якій виробники товарів орієнтуються на попит споживачів і самі вирішують :1) коли, в якій кількості і які товари виготовляти, 2) з яких ресурсів виробити ці товари і за якою технологією, 3) для якого споживача виробляти товари.

У вузькому значенні ринок – це сфера обігу товарів, торгівля.

Економічна структура ринку включає ринок товарів, ринок капіталу і ринок праці.

Товар – це продукт праці самостійного виробника, необхідний покупцю і виготовлений на продаж. Торгівля товарами відбувається в двох формах: 1) оптова торгівля, тобто придбання торговими фірмами товарів крупними партіями, 2) роздрібна торгівля – продаж товарів торговельними підприємствами безпосередньо споживачам.

Головною рисою ринку є **конкуренція** – суперництво між товаровиробниками за найбільш вигідні умови виробництва і реалізації товарів і послуг.

Важливим фактором ринкової діяльності виступає **кон'юнктура** – співвідношення платоспроможного попиту на даний товар і його фактичної пропозиції. Недостатня пропозиція товарів може викликати ажіотажний попит.

Вивчення кон'юнктури ринку є складовою частиною **маркетингу** – діяльності, спрямованої на вивчення і прогнозування ринку з метою розробки методів впливу на поведінку споживачів і покупців. **Клірінг** – безготівкова міжнародна торгівля шляхом взаємного погашення платіжних зобов'язань сторін. **Бартер** – комерційний обмін товарами чи послугами без допомоги грошей, який здійснюється безпосередньо між підприємствами на внутрішньому чи зовнішньому ринках.

Ембарго – заборона на ввезення чи вивезення товарів за спеціальним переліком з метою економічного і політичного тиску на інші країни. Повне ембарго означає економічну блокаду. **Демпінг** – масовий викид на ринок товарів за надзвичайно низькими цінами для розорення конкурентів на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Дефіцит – гостра нестача товарних чи грошових ресурсів.

Аукціон – продаж у раніше встановлений час яких небудь товарів чи майна з публічних торгів.

Рента – доход, який не є наслідком безпосередньої підприємницької діяльності (види ренти : орендна плата, дивіденд, процент по вкладам у банк, земельна рента).

Рантьє – соціальна група, яка існує за рахунок ренти.

Земельна рента – плата орендатора власнику землі за користування нею.
Форми :

Абсолютна рента – плата орендатора власнику землі за право господарювання на ній (незалежно від якості землі).

Диференційна рента 1 додаткова плата орендатора власнику землі, яка має порівняно більш високу родючість чи зручно розташована відносно ринку збуту.

Диференційна рента 2 – додаткова плата орендатора власнику землі за прибуток, який отримується за рахунок інтенсивного господарювання на більш родючих землях.

В аграрному секторі існує **і монопольна земельна рента** – орендна плата за використання ділянок, на яких виготовляються рідкісні чи унікальні продукти (кава). Розмір ренти необхідний для визначення **ціни землі**.

Власність – форма привласнення учасниками виробництва умов і результатів суспільного виробництва. На практиці власність закріплюється законами, які охороняють приналежність речей окремим особам, колективам і суспільству, а також їх права на володіння, користування і розпорядження ціми речами. У ринковій економіці центральне місце займає власність товаровиробника, користування якою приносить йому доход (у вигляді промислового чи торгового прибутків, позикового проценту, дивіденду по акціям, земельної ренти).

Приватизація – перехід частини державного майна у власність трудових колективів чи приватних осіб. Може бути закритою (у формі оренди державного майна на тривалий термін), частковою (коли розпродається лише частина акцій підприємства), повною.

Оренда – це надання засобів виробництва їх власником у тимчасове користування іншому виробнику за певну винагороду. Суборенда – передача в оренду вже орендованого майна. Учасниками орендних відносин є :

Орендодавець – власник умов вир-ва, який здає їх в оренду.

Орендатор – особа чи підприємство, які беруть оренду.

Орендна плата – плата за користування засобами вир-ва, взятих в оренду. В залежності від терміну орендного договору розрізняють : короткострокову – до 5 років, довгострокову – більше 5 років.

Іпотека – залог нерухомого майна, який забезпечує банківський кредит (продаж майна в цей період заборонена).

Соціальний захист – система заходів, яка компенсує негативні соціальні наслідки внаслідок ринкової організації виробництва.

Основні елементи :

Прожитковий мінімум – грошовий дохід середньостатистичної родини, за який можна придбати набір товарів і послуг, що забезпечує мінімально допустимий рівень життя.

Існує 2 способи визначення малозабезпеченості: нормативний і генетичний. При першому визначаються нормативи споживання основних життєвих благ – харчування, одягу, житла, предметів культурно-побутового призначення і комунально - побутових послуг (споживчий кошик).

Генетичний метод – це визначення мінімальної величини витрат на харчування, яке відповідає медичним нормам (якщо доля витрат на харчування становить $\frac{1}{2}$ всіх витрат родини, то останні близькі до мінімуму).

Індксація доходів – механізм періодичної компенсації населенню зростання цін за допомогою доплат до з/плати та до інших фіксованих доходів (пенсій, стипендій, виплат). Розрізняють повну і часткову компенсацію доходів.

Соціальні виплати (трансферти) – система цільової допомоги і пільг для певних верств населення в грошовій чи натуральній формах. Розповсюджується на інвалідів, багатодітні і неповні родини. Різновидом є стипендії студентам.

Соціальне страхування – вид допомоги, який надається в грошовій формі у зв'язку з безробіттям, повною чи частковою непрацездатністю, що виникає внаслідок хвороб чи нещасних випадків. Соціальне забезпечення – грошові виплати особам пенсійного віку, а також інвалідам. Мінімальний рівень пенсій встановлюється не нижче рівня бідності і повинен індексуватися із зростанням роздрібних цін.

Ціна – грошове вираження вартості товарів. Розрізняють види цін: оптова і роздрібна. Роздрібна перевищує оптову на величину витрат на продаж, податку з обороту і прибутку торгівлі. Різновидом є тарифи на побутові і комунальні платежі, транспортні та інші послуги.

Ціна рівноваги (чи вільна ціна) – основний вид цін у ринковій економіці, який відображає співвідношення попиту і пропозиції на даний товар.

Тіньова економіка – сфера економіки, в якій доходи отримуються внаслідок порушення діючого законодавства. Основні види :

- виробництво неврахованої продукції на державному обладнанні із вкраденої сировини (вигода – в мін. витратах на виробництво і несплаті податків з прибутку),
- заборонений промисел (надання підпільних послуг, нелегальне виробництво, приписки у звітності,
- порушення правил торгівлі.

Фінанси – економічні відносини, які регулюють утворення, розподіл і використання фондів грошових коштів, що потрібні для забезпечення потреб.

Фінансові ресурси – це грошові кошти, які надходять у ці фонди і витрачаються з них.

Фінансова система – сукупність способів акумуляції фінансових ресурсів, яка включає відповідні установи (державні фінансові органи, фінансові служби підприємств, банки, податкові інспекції). У структурі фінансів розрізняють централізовані (об'єднані в держ. масштабах) і децентралізовані (які формуються на рівні підприємств, об'єднань, галузей) фонди грошових коштів.

Державний бюджет – головний централізований фонд грошових коштів держави, який забезпечує оптимальну структуру господарства, гарантований рівень життя, боєздатність країни, витрати на державне управління. Направлені кошти (бюджетне фінансування) мають адресний і безповоротний характер. Держбюджет будується у вигляді балансу.

Баланс державного бюджету – це співвідношення грошових доходів і розходів держави. Перевищення розходів над доходами створює дефіцит державного бюджету.

Державні доходи формуються головним чином за рахунок грошових внесків в держбюджет (бюджетні надходження) від державних, кооперативних та інших підприємств, які проводять самостійну господарську діяльність.

Бюджетні надходження діляться на податкові і неподаткові.

Неподаткові – це різного роду платежі і збори, доходи від зовнішньої торгівлі, державні займи, доходи від реалізації квитків грошово-речової лотереї.

Державні витрати – фінансові ресурси, спрямовані державою на розвиток господарства і соціальні потреби суспільства.

Державні займи – особливий вид кредиту, при якому держава позичає гроші у підприємств і населення.

Облігація – це боргове зобов'язання держави, яке видається на певний термін з викупом і виплатою обумовленого проценту. Від облігації потрібно відрізнати сертифікати – білети особливого виду державного займу з високим процентом і викупом тільки після встановленого терміну. Держ. займи в залежності від терміну повернення можуть бути : короткостроковими (до 1 року), середньостроковими (від 1 року до 5 років), довгостроковими (більше 5 років)

За видами доходності бувають : процентні (по яким отримувачі мають встановлений державою процент) і вигравні (по яким плата за користування кредитом надходить у вигляді виграшу). Розміщення грошових займів може бути добровільним, коли облігації вільно продаються і купуються, і примусовим. Масовою формою кредитування держави населенням є розміщення ним вільних грошових коштів в заощаджувальному банку.

Рекомендовані підручники:

- Основи економічної теорії. Під ред. Ю.І.Ніколенка. - К.: ЦНЛ, 2003.- 494 с.
- Основи економічної теорії: Підручник /Під ред.А.А. Чухна. - К.: Вища школа, 2001. – 606 с..
- Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. - К.: Знання-Пресс, 2004.- 615с.

- Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2007. – 878 с.
- Мочерний С. В. Політекономія : підручник / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 390 с.
- Економічна теорія : підручник / за ред. В. М. Тарасевича. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 784 с.
- Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підручник / відп. ред. Г. Н. Климко. – 5-тє вид., випр. – К. : Знання-Прес, 2004. – 615 с.
- Башнянин Г. І. Політична економія : навчальний посібник / Г. І. Башнянин, С. В. Медведчук, Є. С. Шевчук та ін. ; за ред.: Г. І. Башнянина, Є. С. Шевчук. – Львів : Новий Світ - 2000, 2004. – 480 с.
- Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія) : навч. посібник / М. В. Довбенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 336 с.
- Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – 631 с.
- Ажнюк М. О. Основи економічної теорії : навч. посіб. / М. О. Ажнюк, О. С. Передрій. – К. : Знання, 2008. – 368 с.
- Основи економічної теорії : навч. посібник / за заг. ред. П. В. Круша, В. І. Депутат, С. О. Тульчинської. – К. : Каравела, 2008. – 448 с.
- Білецька Л. В. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка) : навч. посіб. / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 688 с.
- Економічна теорія : посіб. вищ. шк. / Є. М. Воробйов, А. А. Гриценко, В. М. Лісовицький, В. М. Соболев ; під заг. ред. Воробйова Є. М. – Харків-Київ, 2001. – 704 с.
- Ватаманюк З. Вступ до економічної теорії : курс лекцій / З. Ватаманюк, С. Панчишин, О. Ватаманюк. – Львів : Новий Світ – 2000, 2005. – Ч. 1. – 352 с.
- Мельник Л. Ю. Економічна теорія – політекономічний контекст / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко : навч. посіб. – К. : Кондор, 2008. – 524 с.